บทที่ 3

ภาพรวมของชุมชนแออัดริมคลองในกทม.

ในบทที่ 3 นี้จะเป็นการศึกษาถึงสภาพทั่วไปของชุมชนแออัดริมคลอง โดยเริ่มจากการศึกษาประวัติความเป็นมาของชุมชนแออัดริมคลอง ความสำคัญของคูคลองในกทม. สภาพเบื้องต้นของชุมชน ที่ตั้ง และการกระจายตัวของชุมชนแออัดริมคลองในกทม.

ประวัติความเป็นมาของชุมชนแออัดริมคลอง(อคิน รพีพัฒน์, ฉบับแก้ไขปรับปรุง, 2536)

"ชุมชนแออัดริมคลอง" ถือได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของสลัมโดยทั่วไป เกิดขึ้นในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 24 รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2394-2411) โดยเริ่มจากลุ่มคนที่หลั่งไหลเข้ามาตั้งถิ่นฐานนอกตัวคลองคูเมืองใหม่

ในช่วงที่เกิดสงครามระหว่างไทยกับเวียดนามในรัชกาลที่ 3(พ.ศ. 2367-2394) เจ้าพระยาบดินทร์แม่ทัพไทยได้ส่งเชลยจำนวนหนึ่งมายังกรุงเทพฯ ในปีพ.ศ. 2373 เชลยบางคนเป็นคริสเตียน และได้รับอนุญาตให้เข้าอยู่ร่วมกับชาวเวียดนามที่เป็นคริสเตียนคนอื่น ๆ ที่สามเสน ส่วนที่เหลือเป็นชาวพุทธถูกส่งไปประจำป้อมที่กาญจนบุรี ในรัชกาลต่อมา พวกเชลยชาวพุทธนี้ ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 4 จึงโปรดเกล้าให้เข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณข้างคลองขุดใหม่ คือ คลองผดุงกรุงเกษม และมีพระบรมราชโองการให้เข้ารวมอยู่กับกองทหารอาสาปืนใหญ่ (อ้างถึง พระครูบริหารอนัมพรต, 2507)(ดูแผนที่ 3.1[ก])

สมัยนั้น กรุงเทพฯ เป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ และ คลองผดุงกรุงเกษม เป็นเสมือนคูเมืองใหม่ที่ล้อมรอบบริเวณที่อยู่อาศัยของชาวเมืองที่ได้แผ่ขยายออกไปนอกกำแพงเมืองที่ที่ชาวเวียดนามเหล่านั้นได้รับพระบรมราชานุญาตให้ตั้งถิ่นฐานนั้นอยู่นอกตัวคลองคูเมืองนี้ออกไปอีก ดังนั้น จึงอาจเรียกได้ว่าเป็น " หมู่บ้านชาวญวนนอกเมือง " นอกเหนือจากชื่อที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า " หมู่บ้านวัดญวนสะพานขาว "

จากการศึกษาของอคิน รพีพัฒน์ ในพ.ศ. 2512 พบว่า ชุมชนนี้มีเนื้อที่ประมาณ 22 ไร่ ประมาณกึ่งหนึ่ง(11ไร่) เป็นที่วัด อีกประมาณ 5 ไร่ เป็นที่อาศัยของชาวจีนไหหลำ ที่เหลือ 8-9 ไร่ เป็นเนื้อที่สำหรับคนในชุมชนเพื่อตั้งบ้านเรือน ซึ่งในปี 2511 มีคนอาศัยอยู่ 1,077 คน 191 ครอบครัว(อ้างถึง การสำรวจของศูนย์สาธารณะที่ 6 ในปี 2510) มีความแออัดของชุมชนสูงถึง 6 เท่าของความหนาแน่นเฉลี่ยของประชากรในเขตเทศบาลนครกรุงเทพฯ

ในขณะนั้นบริเวณชุมชนดังกล่าว เป็นบริเวณที่มีประชากรหนาแน่นที่สุดแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ความแออัดยัดเยียดนี้เองที่ทำให้ท้องที่นี้ถูกเรียกว่า " สลัม " รวมทั้งการมีลักษณะอื่นของสลัมอยู่ด้วย คือ การขาดระบบ

แผนที่ 3.1[ก-ง] แสดงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษมและคลองมหานาค ตั้งแต่รัชกาลที่ 4-7 ซึ่งจากการศึกษาสันนิษฐานว่าจะเป็นบริเวณที่ตั้งชุมชนแออัดริมคลองแห่งแรก

แผนที่ 3.1[ก]

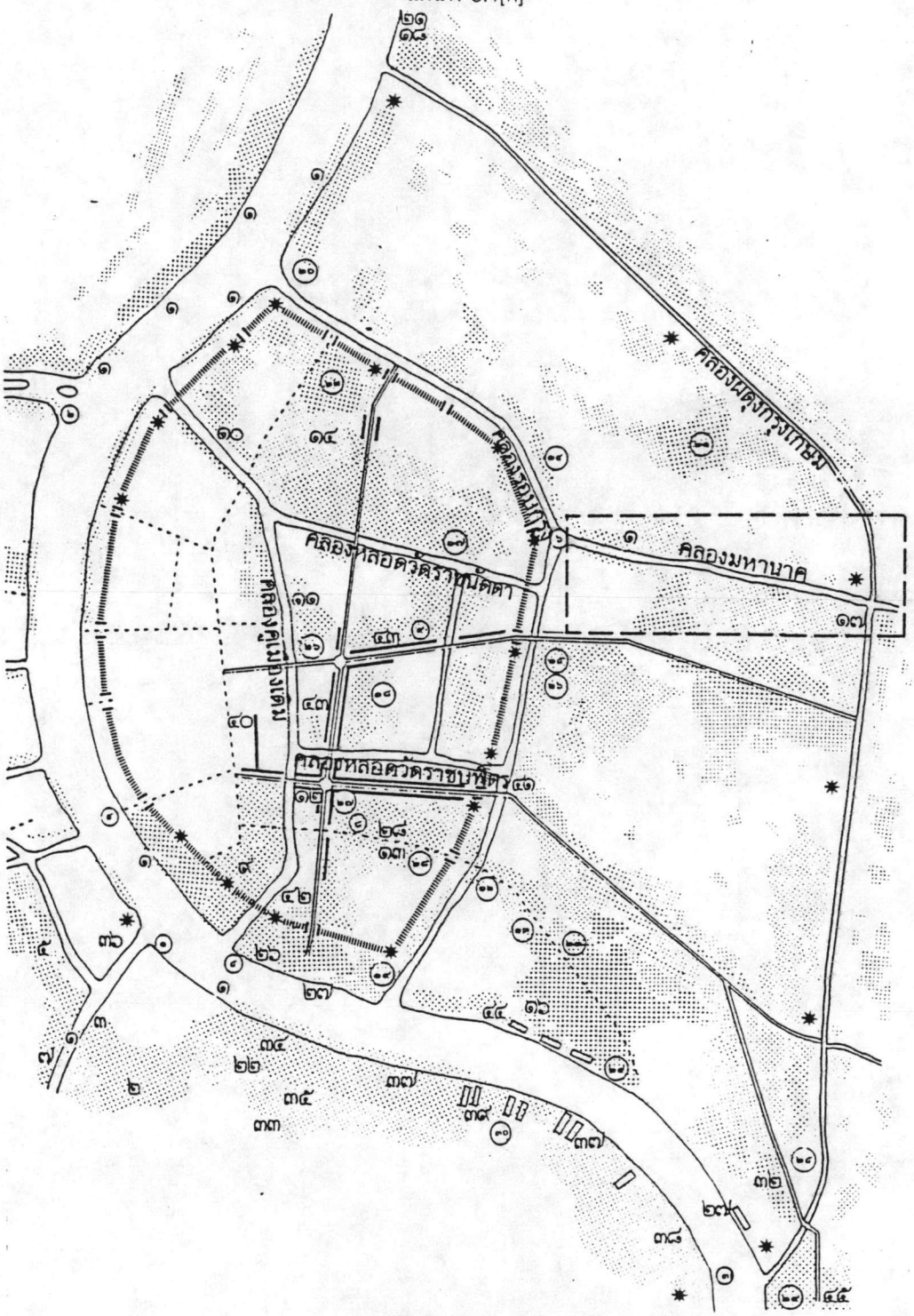

ชุมชนริมคลองมหานาคในสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2394-2411)

แหล่งชุมชนทั่วไป

แหล่งชุมชนหนาแน่น

ที่มา : องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์,2534

I/62813748

การระบายน้ำ ที่เมื่อฝนตกแต่ละครั้ง น้ำก็จะท่วมอยู่นานวัน บ้านเล็กบ้านน้อยสร้างแน่นชิดติดกัน จนกระทั่งเหลือแต่ทางด้านแคบ ๆ ที่คดเคี้ยวไปมา และบ้านเหล่านี้มีสภาพทรุดโทรม สร้างขึ้นด้วยวัตถุดิบที่ขาดคุณภาพ เต็มไปด้วยอันตรายอันอาจเกิดขึ้นจากไฟไหม้ รวมถึงผู้อยู่อาศัยเป็นคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ

สลัมนี้อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ วัดญวนและตรอกใต้ ซึ่งแตกต่างกันทั้งทางด้านลักษณะบ้านและสังคม บ้านในบริเวณวัดญวน โดยมากเป็นบ้านใหญ่ ๆ แบ่งห้องให้เช่า เป็นบ้านไม้แข็งแรง แต่ละบ้านมีสนามเล็ก ๆ มีห้องส้วมและมีก๊อกน้ำประปาส่วนตัวภายในบริเวณบ้าน ส่วนบ้านในบริเวณตรอกใต้นั้น โดยมากเป็นบ้านเล็ก ๆ มีห้องเดียว หรือมิฉะนั้นก็เป็นห้องแถวข้าง ๆ ทางเดิน บ้านและห้องแถวเหล่านี้ มีสภาพทรุดโทรม สร้างขึ้นมาโดยใช้วัสดุคุณภาพต่ำหรือเก่าแก่ และมีหลายบ้านที่ขาดสุขลักษณะเบื้องต้น เช่น ไม่มีส้วมและไม่มีก๊อกน้ำประปา

ลักษณะทางกายภาพของบ้านมีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้อาศัย การที่มีรั้วสูง ๆ กั้นรอบบริเวณบ้านของบ้านใหญ่ ๆ ในเขตวัดญวน ทำให้คนในแต่ละบ้านแยกตัวจากคนบ้านอื่นมาสร้างหน่วยอิสระในบ้านตนเอง ดังนั้น คนในแต่ละบ้านจะคบหาสมาคมกับคนในบ้านตนเองเท่านั้น ไม่ค่อยพูดจาสังสรรค์กับคนบ้านอื่น ส่วนลักษณะสังคมของตรอกใต้นั้นตรงข้ามกับวัดญวน ที่ตรอกใต้ บ้านทุก ๆ บ้านอยู่ชิดติดกันจนแทบจะซ้อนกัน พอเปิดประตูเรือนก็พบเพื่อนบ้าน พวกเขาพึ่งพาอาศัยกันในบริเวณที่จำเป็น เช่น การใช้น้ำประปาและไฟฟ้า ที่ตรอกใต้ ทุกคนรู้จักกันและรู้ตัวว่าเขาเป็นสมาชิกของชุมชนเดียวกัน คือ ชุมชนตรอกใต้

ผู้อยู่อาศัยในเขตวัดญวน ถือว่าตนเองไม่ใช่คนสลัมและไม่ได้อยู่ในสลัม สำหรับพวกคนตรอกใต้เท่านั้นที่เป็นชาวสลัม ความแตกต่างระหว่างวัดญวนกับตรอกใต้อาจเป็นผลจากความเป็นมาของชุมชนและแบบแผนของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนในบริเวณนี้

นั่นคือ ในระยะช่วงพ.ศ. 2443-2453(รัชกาลที่ 4) ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงเกิดขึ้น ฐานันดรของไพร่ซึ่งเป็นเหมือนบริวารส่วนตัวของขุนนางถูกยกเลิก ระบบบริหารราชการทั้งทหารและพลเรือนได้รับการแก้ไขเปลี่ยนแปลง จัดให้มีเงินเดือนประจำสำหรับข้าราชการ เป็นต้น ระยะนั้นจึงเป็นระยะเวลาที่มีการแก้ไขปรับปรุงระบบโบราณให้เป็นระบบสมัยใหม่ ทำให้ตั้งแต่พ.ศ. 2443 เป็นต้นมา กรุงเทพฯ ก็เจริญขึ้นตามสมัยอย่างรวดเร็ว ถนนหนทางกว้างขวาง คูเมืองใหม่ คือ คลองผดุงกรุงเกษม ไม่ได้ใช้เป็นขอบเขตของเมืองอีกต่อไป เพราะได้มีการสร้างสะพานข้ามคลองตัดถนนออกไปสู่ที่ว่างเปล่าภายนอก มีการขยายเมืองจากเดิมพ.ศ 2413 มีเนื้อที่ 4 ตารางกิโลเมตร เป็น 40 ตารางกิโลเมตร ในปีพ.ศ. 2453 (ศูนย์วิชาการที่อยู่อาศัยและการตั้งถิ่นฐานมนุษย์, 2527) พื้นที่ว่างเปล่ายังไม่ได้พัฒนาก็เริ่มมีผู้คนเข้าไปตั้งถิ่นฐาน ปลูกบ้านเรือนอาศัยอยู่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ รวมถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณหมู่บ้านวัดญวน สถานที่ตั้งบ้านเรือนของชาวเวียดนามกองทหารอาสาปีนใหญ่นั้นอยู่ในบริเวณตรอกใต้ปัจจุบัน ห้องแถวในบริเวณนี้ บางส่วนยังเป็นของลูกหลานของชาวเวียดนามเหล่านั้น ตัววัดญวนเองสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อเป็นวัดของชุมชนชาวเวียดนาม ต่อมาได้มีชาวเวียดนามอีกกลุ่มเข้ามาในบริเวณนี้ ชาวเวียดนามกลุ่มนี้เคยอาศัยอยู่ที่บริเวณใกล้ถนนหลานหลวง และได้รับการขอร้องให้อพยพเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2453-2468) ได้พระราชทานที่ดินส่วนนั้นให้แก่พระยาอนุรักษ์ เจ้าอาวาสวัดญวนในขณะนั้น ได้ชวนชาวเวียดนามกลุ่มนี้ให้เข้ามาปลูกเรือนอยู่ตอนเหนือของบริเวณที่เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า บริเวณวัดญวนในปัจจุบัน

ความแออัดยัดเยียดของชุมชนนี้ เกิดขึ้นภายหลังปีพ.ศ. 2493 โดยเริ่มจากราวพ.ศ. 2443-2483 ที่มีพ่อค้าเรือเร่มักจะมาจอดเรือค้างแรมที่คลองขุด เพราะคลองขุดอยู่ใกล้ตลาดมหานาค ในที่สุดพ่อค้าเรือเร่บางคนก็อพยพขึ้นบกที่นี่และสร้างบ้านเรือนขึ้นบนที่ดินที่ว่างเปล่าใกล้ ๆ คลองขุด และเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งการสร้างบนที่ดินว่างเปล่าในขณะนั้นไม่ต้องขออนุญาตผู้ใด ไม่มีผู้ใดไปขับไล่หรือรบกวนเขา เพราะในสมัยนั้นที่ดินแถวนั้นไม่มีราคาและยังมีเงาของไม้ต้นใหญ่ ๆ บดบังไว้ทำให้กลายเป็นสถานที่น่ากลัว ในขณะเดียวกันลูกหลานของชาวเวียดนามกองอาสาปืนใหญ่ก็ได้สร้างเรือนแถวขึ้นให้เช่า เข้าใจว่าเจ้านายและขุนนางในรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453)ถึงรัชกาลที่ 7(พ.ศ.2468-2477)(ดูแผนที่ 3.1[ข-ง]) มักจะนิยมการสร้างห้องแถวให้เช่า เรือนแถวในสมัยนั้นมักทำด้วยไม้ชั้นเดียวเป็นส่วนมาก มีสองชั้นบ้างประปรายแบ่งออกเป็นห้อง ๆ ให้ครอบครัวคนยากจนเช่า แต่ละห้องเป็นห้องว่างเปล่า ไม่มีส้วมหรือสิ่งอำนวยความสะดวกแต่อย่างใด การสร้างก็แน่นชิดติดกันมากทั้งนี้เพื่อแสวงหาประโยชน์จากที่ดินที่ตนเป็นเจ้าของให้มากที่สุด ดังนั้นทางสัญจรในชุมชนจึงเป็นทางเดินแคบ ๆ และตั้งแต่พ.ศ. 2493 เป็นต้นมาชุมชนแห่งนี้ก็กลายเป็นสลัมใหญ่แห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ในที่สุด

และจากที่กล่าวมาข้างต้น นั่นก็คือ ประวัติความเป็นมาของชุมชนแออัดริมคลองแห่งแรกของกรุงเทพมหานคร หากแต่เมื่อพิจารณาการเกิดขึ้นของชุมชนแออัดริมคลองทั้งหมด พบว่ามีปัจจัยหลายอย่างที่เป็นสาเหตุของการเกิดขึ้น ฉะนั้น จากการศึกษาของศูนย์วิชาการที่อยู่อาศัยและการตั้งถิ่นฐานมนุษย์(ศูนย์วิชาการที่อยู่อาศัยและการตั้งถิ่นฐานมนุษย์, 2527) พบว่าเหตุที่ผู้อยู่อาศัยรายได้น้อยบุกรุกเข้าไปอยู่อาศัยบริเวณริมคลองหรือรุกล้ำคูคลองนั้น อาจเนื่องมาจากปัจจัยที่สำคัญ 5 ประการ คือ

1. การขาดแคลนที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย เนื่องจากรัฐไม่สามารถที่จะจัดหาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยอย่างเพียงพอ ในขณะที่ธุรกิจที่อยู่อาศัยในภาคเอกชนก็ตอบสนองความต้องการของผู้มีรายได้ปานกลางและสูงเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ผู้มีรายได้น้อยเหล่านั้นต้องหาที่ว่างเปล่าเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัยของตนเองและที่ว่างเปล่าในเมืองที่ผู้มีรายได้น้อยเหล่านั้นสามารถเข้าไปอยู่อาศัยได้ ก็คือ บริเวณริมคลองซึ่งเป็นที่ดินของรัฐ เมื่อมีความหนาแน่นขึ้น ก็จะมีการรุกล้ำคูคลองมากขึ้น บางแห่งก็มีการปลูกสร้างบ้านเรือนคร่อมคูคลอง

2. การปล่อยปละละเลยโดยไม่มีการควบคุมดูแลอย่างจริงจัง หน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่ควบคุมดูแลคูคลองสาธารณะและที่ดินริมคลองสาธารณะนั้น ได้ปล่อยปละละเลยโดยมิได้ควบคุมดูแลโดยตลอดมา ทำให้ผู้ขาดแคลนที่อยู่อาศัยเข้ายึดครองและปลูกสร้างที่อยู่อาศัยได้โดยง่าย ทำให้ผู้รุกล้ำเพิ่มจำนวนมากขึ้นจนมีลักษณะเป็นชุมชนสลัมริมคลอง ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณใกล้ย่านความเจริญซึ่งเป็นแหล่งธุรกิจการค้าและอุตสาหกรรม การอยู่อาศัยบริเวณใกล้ความเจริญดังกล่าว จึงมีความสะดวกในด้านการคมนาคมและการประกอบอาชีพ

3. ปัญหาด้านที่ดิน ตั้งแต่ปี 2503 เป็นต้นมา ได้เริ่มมีการกว้านซื้อกักตุนที่ดินเพื่อเก็งกำไร จนถึงปี 2524 ที่ดินเขตชานเมืองกรุงเทพฯ คิดเป็นเนื้อที่ 150-170 ตารางกิโลเมตร(ประมาณ 100,000 ไร่) ถูกโอนไปอยู่ในมือของนายทุนนักจัดสรรที่ดิน เมื่อที่ดินบริเวณชานเมืองถูกนักจัดสรรที่ดินจับจองหมดแล้ว ในขณะที่ความเจริญของเมืองขยายตัวสูงขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง สถานการณ์เช่นนี้เป็นผลกระทบโดยตรงที่ก่อให้เกิดการผลักดันผู้อยู่อาศัยรายได้น้อยออกไปจากเขตความเจริญ กล่าวคือ เจ้าของที่ดินในเมืองต้องการใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชยกรรมหรืออุตสาหกรรม ซึ่งให้ผลตอบแทนสูงกว่า จึงหันมาใช้วิธีขับไล่ผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัดด้วยวิธีการต่าง ๆ

แผนที่ 3.1[ข] ชุมชนบริเวณคลองมหานาคในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453)

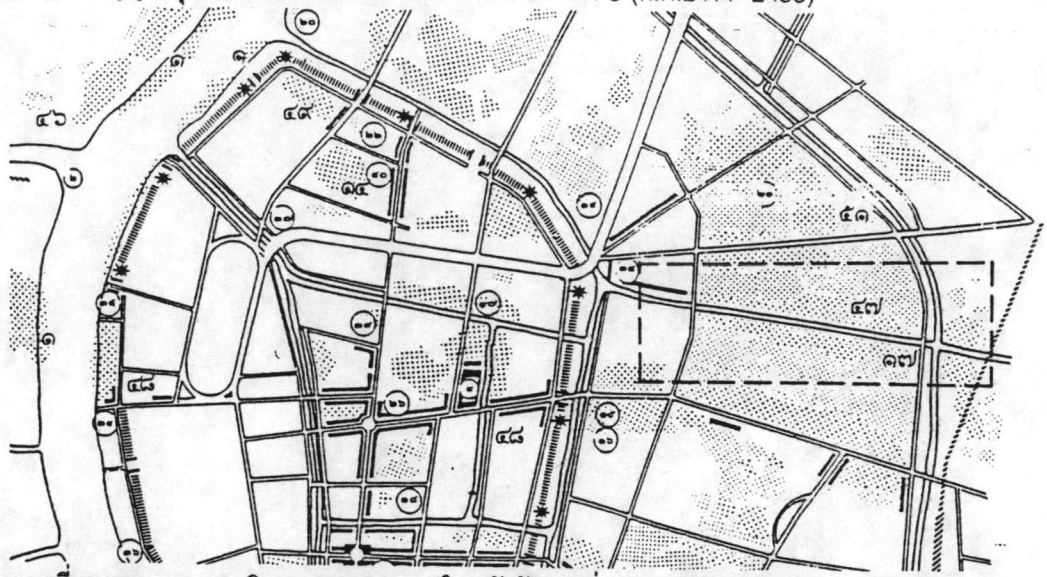

แผนที่ 3.1[ค] ชุมชนบริเวณคลองมหานาคในสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2453-2468)

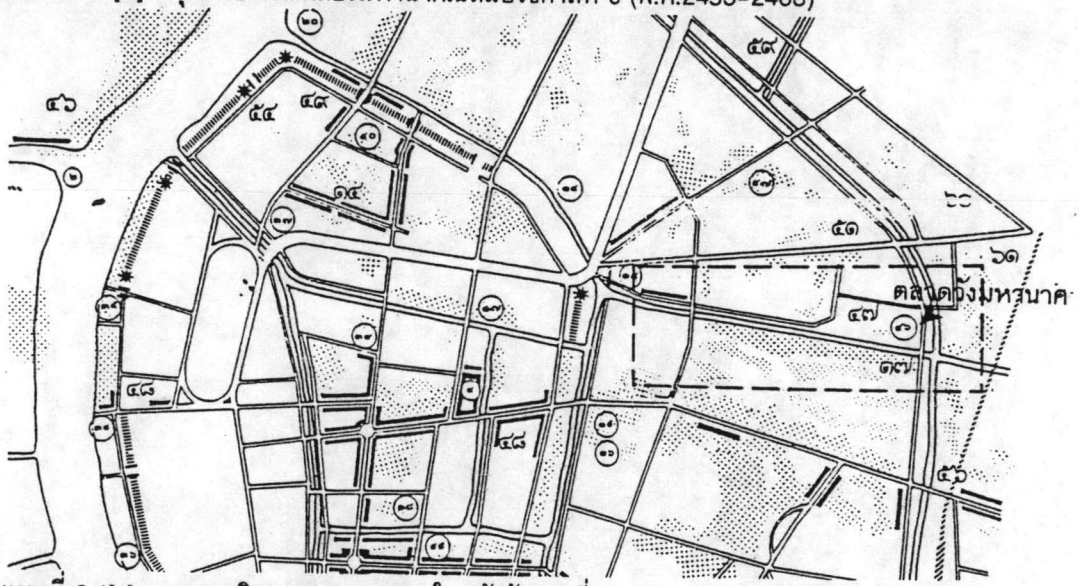

แผนที่ 3.1[ง] ชุมชนบริเวณคลองมหานาคในสมัยรัชกาลที่ 7-8 (พ.ศ.2468-2489)

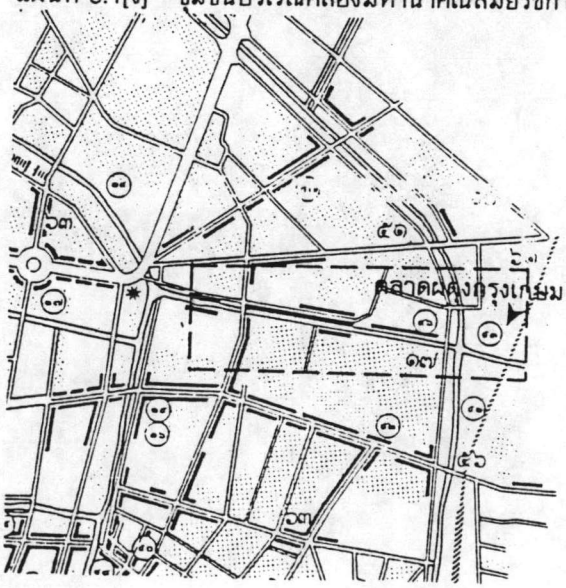

บริเวณชุมชนแออัดริมคลอง

แหล่งชุมชนทั่วไป

แหล่งชุมชนหนาแน่น

ตึกแถว

ที่มา : องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, 2534

สภาพเช่นนี้เป็นแรงบีบให้ผู้มีรายได้น้อยเหล่านั้น บุกรุกเข้าไปในที่ว่างเปล่าในเมืองที่ไม่ใช่ของเอกชน ซึ่งก็ยังคงมีอยู่เฉพาะที่ริมคลองนั่นเอง

4. อยู่ใกล้แหล่งงานและคมนาคมสะดวก เนื่องจากในกรุงเทพฯ มีคูคลองอยู่มากมาย และสลัมริมคลองส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณใกล้ย่านความเจริญ ซึ่งเป็นแหล่งธุรกิจการค้าและอุตสาหกรรม การอยู่อาศัยบริเวณใกล้ความเจริญดังกล่าวจึงมีความสะดวกในด้านการคมนาคมและการประกอบอาชีพ

5. อยู่ใกล้แหล่งสาธารณูปโภค เนื่องจากสลัมริมคลองส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณใกล้ความเจริญดังกล่าวแล้ว ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่ในอาณาบริเวณที่สาธารณูปโภค อันได้แก่ ไฟฟ้าและประปาเข้าถึง แม้ว่าจะไม่ สามารถติดตั้งมิเตอร์ของตนเองได้ แต่สามารถจัดหาได้ด้วยวิธีการนอกระบบต่าง ๆ ซึ่งยังดีกว่าการอยู่นอกเมืองที่ห่างไกลส่วนในเรื่องของน้ำใช้นั้น สลัมริมคลองบางแห่งก็ใช้น้ำคลองที่อยู่อาศัยนั้นเพื่อการอุปโภคและบริโภค

<u>ความสำคัญของคูคลองในกทม.</u>

จากการศึกษาและค้นคว้า พบว่าความสำคัญของคูคลองในกรุงเทพมหานครมีอยู่หลายประการด้วยกัน ทั้งความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งน้ำของชุมชน เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่ง ใช้ในการปกครอง และการระบายน้ำ

ทางด้านประวัติศาสตร์(สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม, การขนส่งทางน้ำของกรุงเทพมหานคร) ในกทม. นอกจากจะมีคูคลองซึ่งเป็นเส้นทางน้ำตามธรรมชาติที่แยกมาจากแม่น้ำแล้วก็ยังมีคูคลองที่ถูกขุดลอกและขุดขึ้นใหม่เพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ทั้งยุทธศาสตร์และการปกครอง การคมนาคมและค้าขาย เป็นต้น

เริ่มตั้งแต่ในสมัยอยุธยา คลองที่ถูกขุดขึ้นก็เพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมค้าขาย และเอื้อต่อการปกครองระหว่างกรุงเทพฯและอยุธยา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคลองลัดที่ขุดตัดแม่น้ำย่นระยะทางส่วนที่คดเคี้ยวให้ตรงเพื่อเปลี่ยนทางน้ำให้เรือแพสัญจรไปมาได้สะดวก เช่น คลองบางกอก คลองลัดที่บางกรวย และมีการขุดคลองเชื่อมแม่น้ำ เช่น คลองสำโรง คลองทับนาง เป็นต้น

ในสมัยกรุงธนบุรี มีการขุดคลองคูเมืองด้านตะวันตกที่เรียกว่า คลองหลอดในปัจจุบัน โดยพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ โดยใช้วิธีการเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่ทั้งในกรุงและหัวเมือง วัตถุประสงค์ก็เพื่อการคมนาคมและป้องกันบ้านเมือง

ในสมัยรัชกาลที่ 1 โปรดให้ขุดลอกคลองคูเมืองเดิม(คลองหลอด) ให้กว้างและลึก ขุดคลองรอบกรุงซึ่งเป็นคลองคูเมืองอีกชั้น ตั้งแต่บางลำภูมาออกเหนือวัดสามปลื้ม ขุดคลองหลอดอีกสองคลอง จากคลองคูเมืองเดิมออกไปบรรจบคลองรอบกรุงที่ขุดใหม่ และโปรดให้ขุดคลองมหานาค ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์และคมนาคม

สมัยรัชกาลที่ 2 มีการขุดคลองเพียงคลองเดียวคือ คลองลัดหลังนครเขื่อนขันธ์ โดยรัฐบาลจ้างแรงงานชาวจีนขุด

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการขุดลอกซ่อมคลอง 3 คลองและขุดใหม่ 2 คลอง โดยคลองที่ได้รับ

การขุดซ่อมให้ลึกจนสามารถใช้ในการคมนาคมได้สะดวก คือ คลองสุนัขหอน (เชื่อมแม่น้ำท่าจีนและแม่กลองในเขตจังหวัดสมุทรสาครและสมุทรสงคราม เพื่อเชื่อมโยงการปกครองและป้องกันบ้านเมือง) คลองบางขุนเทียนและคลองพระโขนง และคลองขุดใหม่ คือ คลองแสนแสบ(คลองบางขนาก) และคลองเหนือเมืองนครเขื่อนขันธ์

ในสมัยรัชกาลที่ 4 คลองยังคงความสำคัญในด้านการสัญจรและยุทธศาสตร์ โปรดให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษม เพื่อขยายพื้นที่พระนครและเป็นแนวป้องกันข้าศึก และหลังจากที่รัชกาลที่ 4 ได้ทำสนธิสัญญาบาวริ่งกับอังกฤษ มีคลองขุดเกิดขึ้น 8 คลอง คือ คลองถนนตรง คลองสีลม คลองเจดีย์บูชา คลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก คลองบางลี และคลองลัดขุดเมืองสมุทรสาคร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการคมนาคมขนส่งและค้าขาย

นอกจากนี้ในช่วงระยะเวลาข้างต้น คูคลองยังมีบทบาทในฐานะเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของชาวเมืองอีกด้วย เนื่องจากยังไม่มีระบบการประปาเข้ามา

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงให้ความสำคัญต่อการขุดคลองมากกว่าถนน การขุดและซ่อมแซมคลองมีมากกว่าสี่รัชกาลที่ผ่านมา คลองประเภทต่าง ๆ ที่จัดให้มีขึ้นในรัชกาลนี้ แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ คลองขุดใหม่ (เช่น คลองสวัสดิเปรมประชากร คลองประเวศบุรีรมย์ เป็นต้น) คลองขุดซ่อม (เช่น คลองภาษีเจริญ คลองวัดปทุมวนาราม คลองแสนแสบ เป็นต้น) โดยคลองขุดใหม่และขุดซ่อมนี้มีประโยชน์เพื่อการคมนาคม ขนส่ง ค้าขาย และเปิดพื้นที่เพาะปลูก ส่วนประเภทสุดท้ายคือ คลองประปา เพื่อจัดหาน้ำสะอาดมาใช้ในการบริโภคและใช้สอยอื่น ๆ นอกจากนี้ รัฐบาลยังได้จัดตั้งกรมคลอง เพื่อดูแลรักษาคลองและออกประกาศพระราชบัญญัติหลายฉบับ พร้อมทั้งกำหนดบทบัญญัติลงโทษผู้ทำลายทำนบและคลอง เช่น พระราชบัญญัติรักษาคลองศก 121

สมัยรัชกาลที่ 6 มีเพียงการขุดซ่อมคลองที่ตื้นเขิน ส่วนใหญ่เน้นหนักไปทางฝั่งธนบุรี ในรัชกาลนี้คลองลดบทบาทลง ถนนทวีความสำคัญขึ้น มีระบบประปาเข้ามา คลองประสบปัญหาการรุกล้ำ มีความสกปรกตื้นเขิน และถูกถมเป็นถนนมากขึ้นเรื่อย ๆ

ในสมัยรัชกาลที่ 7 คลองเล็ก ๆ ที่เป็นเส้นทางคมนาคมและทางระบายน้ำในบริเวณชุมชนถูกถมและเปลี่ยนสภาพไปเรื่อย ๆ คงเหลือเพียงคลองขนาดใหญ่เพียงไม่กี่คลอง แต่อย่างไรก็ตาม ในสมัยนี้คลองยังมิได้ถูกทอดทิ้ง เนื่องจากมีการแก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติรักษาคลองศก 121 ที่เคยออกมาในรัชกาลที่ 5 มีผลบังคับใช้อีกครั้งใน พ.ศ. 2484

ความสำคัญทางด้านเส้นทางคมนาคมขนส่ง นอกจากคูคลองจะถูกใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งที่สำคัญของเมืองก่อนที่ถูกลดบทบาทลงเมื่อมีการสร้างถนนตามอิทธิพลของตะวันตกก็ตาม ในปัจจุบัน สำหรับเมืองที่กำลังประสบปัญหาวิกฤตทางจราจร การหวนกลับมาใช้คูคลองเป็นเส้นทางคมนาคมอีกครั้ง ก็สามารถช่วยหลบหนีจากปัญหาการจราจรไปได้ คลองที่เปิดใช้ให้มีการขนส่งใหม่ ได้แก่ คลองแสนแสบ คลองผดุงกรุงเกษม เป็นต้น

ทางด้านการปกครอง ในปัจจุบัน มีคลองหลายแห่งถูกใช้เป็นเส้นกั้นเขตการปกครองระหว่างเขตหรือจังหวัด เช่น คลองศรีสำราญและคลองสี่วา กั้นเขตกทม.กับนครปฐม หรือคลองบางมด กั้นเขตบางขุนเทียนกับราษฎร์บูรณะ

ทางด้านการระบายน้ำ คูคลองเป็นเส้นทางระบายน้ำตามธรรมชาติมาตั้งแต่อดีต แม้ว่าจะมีการสร้าง

ระบบโครงข่ายการระบายน้ำควบคู่ไปกับการสร้างถนนแล้วก็ตาม หากแต่ยังไม่เพียงพอต่อการขยายตัวของประชากรและเมืองได้ คูคลองจึงกลายเป็นเส้นทางระบายน้ำเปิดที่ใหญ่ที่สุดของเมือง ที่มีโครงข่ายขนาดใหญ่เชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้นในจุดนี้เองจึงเป็นไปได้ที่ว่าหากเกิดผลกระทบกับคูคลองแล้วโดยเฉพาะทางด้านการระบายน้ำ ก็ย่อมส่งผลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาด้วยไม่มากก็น้อย

และสุดท้าย คูคลอง เป็นหนึ่งในองค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ จากการเติบโตของภาวะเศรษฐกิจเมือง ทำให้เกิดการสร้างอาคารบ้านเรือน หรือตึกสูงกันอย่างหนาแน่น จนพื้นที่โล่งในเมืองที่ก่อให้เกิดการหมุนเวียนถ่ายเทอากาศบริสุทธิ์ลดน้อยลงทุกที ยกเว้นบริเวณบางส่วนที่เป็นสวนสาธารณะ ประชากรที่แออัดในเมือง ต่างพยายามแสวงหาพื้นที่ผิวในเมืองที่ไม่ถูกปกคลุมด้วยสิ่งก่อสร้างเพื่อใช้เป็นที่นันทนาการ เมื่อพิจารณาสภาพกายภาพของคูคลองแล้ว นับว่าสามารถใช้เป็นที่เปิดโล่งของเมืองได้เป็นอย่างดีในฐานะเป็นสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ(หรือถูกสร้างขึ้น)ในเมือง

ในปัจจุบัน กรุงเทพมหานครมีคูคลองที่ กรุงเทพมหานครดูแลอยู่ 1,144 คูคลอง(ดูแผนที่ 3.2) โดยสำนักการระบายน้ำดูแล 477 คูคลอง และสำนักงานเขตต่าง ๆ ดูแล 667 คูคลอง(สำนักการระบายน้ำ,2536) (ดูตารางที่ 3.1 และ 3.2)

ตารางที่ 3.1 แสดงการเปรียบเทียบการดูแลคูคลองของกองบำรุงรักษาคูคลอง สำนักการระบายน้ำ

ข้อมูล	คลองในเขต		รวม
	ฝั่งกรุงเทพฯ	ฝั่งธนบุรี	
1. พระราชบัญญัติรักษาคลอง 2484*	63	30	93
2. จากการรวบรวม ปี 2525*	254	198	452
3. จากข้อมูลกองบำรุงรักษา สำนักการระบายน้ำ(รวมลำประโดง)*	291	173	464
4. จากข้อมูลสำนักการระบายน้ำ ปี 2536**(ไม่รวมสำนักงานเขต)	273	204	477

ที่มา : * รายงานวิจัยเรื่อง การขนส่งทางน้ำของกรุงเทพมหานคร, หน้า 13.

** สำนักการระบายน้ำ กทม.,2536

นอกจากนี้ เขตที่มีคูคลองอยู่ในพื้นที่มากที่สุด(รวมการรับผิดชอบคูคลองทั้งสำนักการระบายน้ำและสำนักงานเขต) คือ เขตหนองจอก มี 105 คูคลอง รองลงมา คือ ธนบุรี (75 คูคลอง) และราษฎร์บูรณะ(69 คูคลอง) โดยพื้นที่กทม.บริเวณฝั่งธนบุรีและเขตชั้นนอกของกทม.จะเป็นบริเวณที่มีคูคลองมากที่สุด (ดูตารางที่ 3.2 และแผนภูมิที่ 3.1)

อย่างไรก็ตาม จากบทบาทที่ลดลงของคูคลองที่เริ่มอย่างชัดเจนมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องจากถนนมีความสำคัญมากขึ้น มีระบบประปาเข้ามา และคลองประสบปัญหาการรุกล้ำเขต มีความสกปรกตื้นเขิน คลองเริ่มถูกถมเป็นถนนมากขึ้นเรื่อย ๆ ในบริเวณที่เป็นใจกลางย่านชุมชนของกรุงเทพฯ หลายแห่ง(เขตชั้นในปัจจุบัน)

การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับชุมชนแออัดริมคลองในกรุงเทพมหานคร

แสดง

โครงข่ายคูคลองในกทม.

สัญลักษณ์

ที่มา : รายงานวิจัย เรื่อง การขนส่งทางน้ำในกรุงเทพมหานคร

แผนที่ 3.2

N

0 1 2 4 6 10 12 กม.

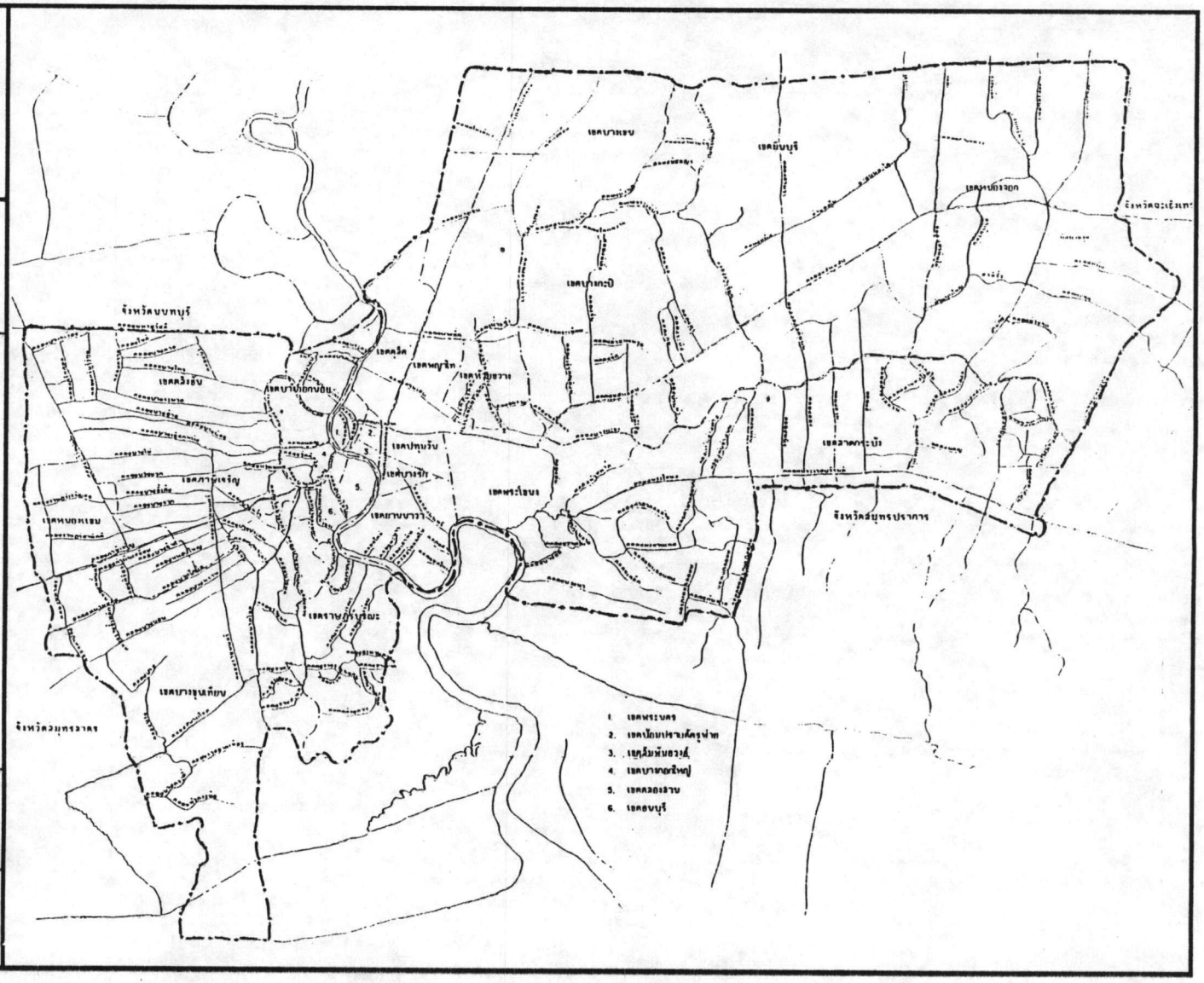

ตารางที่ 3.2 แสดงข้อมูลเกี่ยวกับคูคลองในกรุงเทพมหานคร

เขต	จำนวนคูคลอง	จำนวนคูคลองในการดูแลของ		รวมความยาว(ม.)	สิ่งรุกล้ำทั้งหมด	ชุมชนแออัดริมคลองในกทม.	
		สำนักการระบายน้ำ	สำนักงานเขต			จำนวนชุมชน	จำนวนประชากร
1 พระนคร	20	6	14	16,159.00	2	9	6,873
2 ป้อมปราบศัตรูพ่าย	9	3	6	6,515.00	55	4	3,747
3 สัมพันธวงศ์	2	2	0	1,630.00	0	0	0
4 บางรัก	12	3	9	13,206.00	5	2	500
5 ปทุมวัน	15	10	5	12,757.00	14	4	6,806
6 ดุสิต	23	12	11	31,721.00	470	10	7,534
7 บางซื่อ	32	18	14	28,412.00	180	15	19,506
8 พญาไท	8	5	3	17,823.00	110	6	10,700
9 ราชเทวี	9	3	6	10,795.00	19	11	13,315
10 ห้วยขวาง	18	6	12	41,902.00	37	14	17,174
11 ยานนาวา	23	22	1	22,817.00	112	6	3,450
12 บางคอแหลม	27	18	9	21,924.00	105	7	11,282
13 สาธร	13	5	8	9,371.50	32	2	2,220
14 บางเขน	56	19	37	122,363.00	190	11	18,925
15 จตุจักร	15	6	9	48,949.00	472	21	30,600
16 ดอนเมือง	30	10	20	98,040.00	206	25	26,600
17 บางกะปิ	27	18	9	86,900.00	20	10	4,645
18 ลาดพร้าว	27	11	16	50,680.00	35	5	2,433
19 บึงกุ่ม	33	18	15	97,710.00	5	11	8,330
20 พระโขนง	12	5	7	28,405.00	52	10	7,255
21 คลองเตย	31	11	20	46,694.00	638	31	49,110
22 ประเวศ	28	19	9	88,315.00	45	32	20,140
23 มีนบุรี	63	18	45	203,389.00	0	4	2,675
24 หนองจอก	105	1	104	237,946.00	0	0	0
25 ลาดกระบัง	48	24	24	131,695.00	0	16	6,865
26 คลองสาน	0	0	0	0.00	0	5	6,420
27 ธนบุรี	75	10	65	42,854.00	175	22	17,608
28 บางกอกใหญ่	35	9	26	35,979.00	92	10	6,329
29 บางกอกน้อย	31	12	19	31,055.00	133	9	23,320
30 บางพลัด	29	12	17	29,434.00	287	8	13,961
31 ราษฎร์บูรณะ	69	15	54	82,768.00	13	7	3,054
32 ภาษีเจริญ*	64	64	0	154,881.00	18	37	23,964
33 จอมทอง	58	8	50	51,559.00	0	12	8,625
34 บางขุนเทียน	49	34	15	162,480.00	0	15	6,345
35 ตลิ่งชัน	26	18	8	96,850.00	6	13	6,355
36 หนองแขม	22	22	0	129,545.00	4	20	8,371
รวมทั้งกทม	1,144	477	667	2,293,524	3,532	424	405,037

ที่มา : ข้อมูลจากสำนักการระบายน้ำ กทม., 2536 และสำนักสวัสดิการสังคม กทม., 2533

หมายเหตุ : * มีข้อมูลไม่ครบ

แผนภูมิที่ 3.1 แสดงจำนวนคูคลองในกรุงเทพมหานคร เรียงลำดับจากน้อยไปมาก จำแนกตามรายเขต (การสำรวจของสำนักการระบายน้ำ ปี 2536)

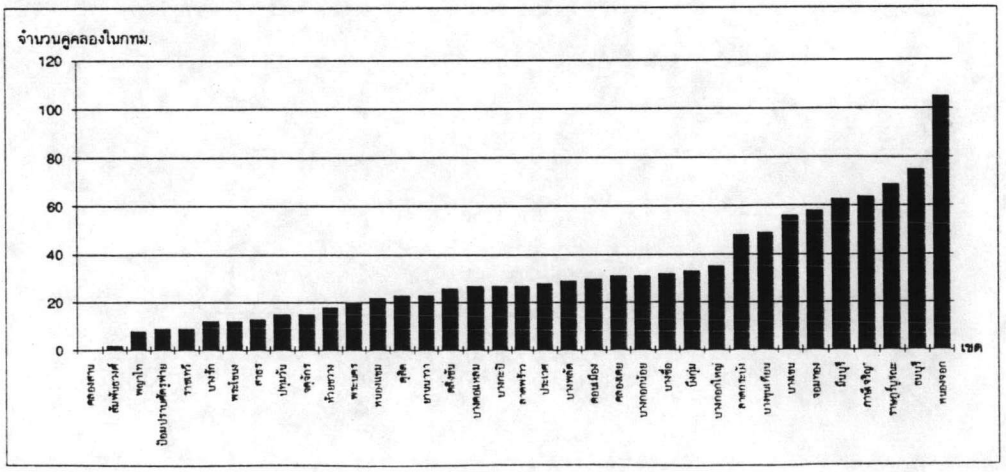

โดยเฉพาะที่เป็นแหล่งค้าขายของคนจีน เช่น คลองตรอกเต้า คลองจักรพรรดิ์ คลองศาลเจ้าใหม่ และในสมัยรัชกาลที่ 7 พบว่าคลองเล็ก ๆ ที่เป็นเส้นทางคมนาคมและทางระบายน้ำในบริเวณชุมชนถูกถมและเปลี่ยนสภาพไปเรื่อย ๆ คลองที่คงอยู่เป็นคลองที่มีขนาดใหญ่เพียงไม่กี่คลองเท่านั้น เช่น คลองหลอด คลองโอ่งอ่าง คลองผดุงกรุงเกษม คลองบางเขน คลองบางกอกใหญ่ เป็นต้น จนถึงสภาพปัจจุบันที่คูคลองที่ยังเหลืออยู่ประสบกับปัญหาขยะ สิ่งปฏิกูล ปัญหาน้ำเสีย และสภาพตื้นเขิน อันเนื่องมาจากการขยายตัวของเมืองและประชากร เช่น การเกิดตึกสูงทำให้รัฐไม่สามารถขยายการให้บริการทางด้านระบบโครงข่ายระบายน้ำได้เพียงพอและทันท่วงที รวมถึง การที่มีการตั้งถิ่นฐานหรือที่พักอาศัยที่ผิดระบบของผังการใช้ที่ดิน เช่น การมีโรงงานอุตสาหกรรมในเขตพักอาศัย หรือชุมชนแออัด ทำให้บริเวณดังกล่าวขาดการให้บริการของรัฐทั้งทางด้านการจัดเก็บขยะและการระบายน้ำ ตลอดจนการบำบัดน้ำเสีย เหล่านี้จึงทำให้คลองกลายเป็นที่รับสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ทั้งหมด เพราะ สะดวกในการถ่ายเทของเสียจากอาคาร และไม่ต้องเสียเงินมาก(ในการบำบัดน้ำเสีย) คลองในปัจจุบันจึงอยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรมมาก

<u>สภาพของชุมชนแออัดริมคลองในกรุงเทพมหานคร</u>

ในประเด็นนี้จะแบ่งการศึกษาออกเป็น 4 ประเด็นย่อยด้วยกัน คือ สภาพเบื้องต้นของชุมชนแออัดริมคลอง ที่ตั้งและการกระจายตัวของชุมชนแออัดริมคลอง ความสัมพันธ์ของที่ตั้งชุมชนกับบริเวณโดยรอบและปัญหาทางกายภาพของชุมชนที่มีผลต่อสิ่งแวดล้อม(คลอง)

1. สภาพเบื้องต้น

เพื่อการพิจารณาที่สะดวกขึ้น ในการกล่าวถึงพื้นที่ศึกษา คือ กรุงเทพมหานคร จึงได้แบ่ง พื้นที่พิจารณาออกเป็น 3 กลุ่ม คือ เขตชั้นใน เขตชั้นกลาง และเขตชั้นนอก* (ดูข้อมูลชุมชนแออัดริมคลอง ปี 2533 ในภาคผนวก ค)

1.1 จำนวนชุมชนแออัดริมคลอง

ตามข้อมูลการสำรวจชุมชนแออัดในกทม. ของสำนักสวัสดิการสังคม กทม. ปี 2533 พบว่า กทม. มีชุมชนแออัดริมคลองถึง 424 ชุมชน จากชุมชนแออัดทั้งหมด 981 ชุมชน หรือคิดเป็นร้อยละ 43 ของชุมชนแออัดทั้งหมด ซึ่งนับได้ว่าเป็นสัดส่วนที่น่าสนใจที่อาจกล่าวได้ว่า เกือบครึ่งหนึ่งของชุมชนแออัดในกทม. เป็นชุมชน

---

* กรุงเทพมหานคร มีทั้งหมด 36 เขต โดยสามารถแบ่งออกเป็น 3 เขตใหญ่(ตามสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย) ซึ่งประกอบด้วย

เขตชั้นใน - พระนคร ป้อมปราบศัตรูพ่าย สัมพันธวงศ์ บางรัก ปทุมวัน ดุสิต บางซื่อ พญาไท ราชเทวี ห้วยขวาง คลองสาน ธนบุรี และบางกอกใหญ่(รวม 13 เขต)

เขตชั้นกลาง-ยานนาวา บางคอแหลม สาธร ราษฎร์บูรณะ ภาษีเจริญ บางกอกน้อย บางพลัด บางเขน จตุจักร ดอนเมือง บางกะปิ ลาดพร้าว บึงกุ่ม พระโขนง คลองเตย และประเวศ(รวม 16 เขต)

เขตชั้นนอก -มีนบุรี หนองจอก ลาดกระบัง จอมทอง บางขุนเทียน ตลิ่งชัน หนองแขม(รวม 7 เขต)

แออัดริมคลอง โดย เขตชั้นกลาง เป็นเขตที่มีจำนวนชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุดคือ 232 ชุมชนหรือร้อยละ54.72 ของชุมชนแออัดริมคลองในกทม. รองลงมาคือ เขตชั้นในและเขตชั้นนอก(112 และ 80 ชุมชน หรือร้อยละ 26.42 และ 18.87) ซึ่งลำดับดังกล่าวนี้ เมื่อพิจารณากับชุมชนแออัดทั้งหมดแล้ว พบว่ามีลักษณะแปรผันโดยตรงกับจำนวนชุมชนแออัดทั้งหมด นั่นคือ จำนวนชุมชนแออัดทั้งหมดในกทม. มีมากที่สุดในเขตชั้นกลาง รองลงมาคือ เขตชั้นในและเขตชั้นนอก เช่นเดียวกัน (ดูตารางที่ 3.3, 3.4 และ แผนภูมิที่ 3.2)

และเมื่อพิจารณาในรายเขตย่อย ภาษีเจริญ เป็นเขตที่มีชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุด คือ 37 ชุมชน รองลงมาคือ ประเวศ(32 ชุมชน) และคลองเตย(31 ชุมชน) ซึ่งจะสังเกตเห็นว่า เขตทั้ง 3 นี้ตั้งอยู่ในพื้นที่ของเขตชั้นกลางทั้งสิ้น (ดูตารางที่ 3.5 และ 3.6)

จากการเรียงลำดับข้อมูลจำนวนชุมชนแออัดริมคลอง และจัดกลุ่มข้อมูลออกเป็น 5 กลุ่ม(ดูแผนที่ 3.3[ก] และตารางที่ 3.6) คือ 1. ไม่มีชุมชนแออัดริมคลอง 2. มีน้อย(มีน้อยกว่า 10 ชุมชน) 3. มีปานกลาง(11-20 ชุมชน) 4. มีมาก(21-30 ชุมชน) 5. มีมากที่สุด(มีมากกว่า 30 ชุมชน) พบว่า เขตหนองจอกและสัมพันธวงศ์ เป็นเขตที่ไม่มีชุมชนแออัดเลย (โดยเฉพาะ หนองจอก ซึ่งเป็นเขตชานเมืองที่ไม่มีแม้แต่ชุมชนแออัดทั่วไป) เขตต่าง ๆ ส่วนใหญ่ จะมีจำนวนชุมชนอยู่ในจำนวนน้อยถึงปานกลาง(1-20 ชุมชน) โดยเขตที่มีจำนวนชุมชนน้อยกว่า 10 ชุมชนส่วนใหญ่มักอยู่ในเขตชั้นในและบางส่วนของเขตชั้นกลาง เช่น บางรัก สาธร ยานาวา พระโขนง ฯลฯ มีเพียง ดอนเมือง จตุจักร และธนบุรี ที่มีจำนวนชุมชนอยู่ระหว่าง 21-30 ชุมชน และ ภาษีเจริญ ประเวศ คลองเตย เป็นเขตที่จำนวนชุมชนมากกว่า 30 ชุมชนขึ้นไป

1.2 จำนวนประชากรในชุมชนแออัดริมคลอง

ในปี 2533 มีจำนวนประชากรในชุมชนแออัดริมคลองในกทม รวมถึง 405,037 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 43 ของชุมชนแออัดทั้งหมด (ซึ่งมี 945,811 คน คิดเป็นร้อยละ 17 ของประชากรในกทม. ปี 2533 ซึ่งมี 5,546937 คน) โดยเขตชั้นกลางจะมีจำนวนประชากรมากที่สุด(249,289 คน) รองลงมาคือ เขตชั้นในและเขตชั้นนอก(116,512 และ 39,236 คน ตามลำดับ) (ดูตารางที่ 3.3, 3.4 และ แผนภูมิที่ 3.2)

คลองเตย เป็นเขตที่มีจำนวนประชากรในชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุด(49,110 คน หรือร้อยละ 19 ของจำนวนประชากรในเขตนั้น) รองลงมา คือ จตุจักร และดอนเมือง(30,600 และ 26,600 คน ตาม ลำดับ) (ดูตารางที่ 3.6) ส่วนเขตที่มีจำนวนประชากรในชุมชนแออัดริมคลองน้อยที่สุด คือ บางรัก มีประชากรในชุมชนทั้งหมดเพียง 500 คน รองลงมาคือ สาธร และลาดพร้าว(2,220 และ 2,433 คน ตามลำดับ)

และเมื่อมีการจัดกลุ่มของข้อมูลจำนวนประชากรในชุมชนแออัดริมคลอง ออกเป็น 6 กลุ่ม (ดูแผนที่ 3.3[ข]) คือ 1. ไม่มีประชากรในชุมชนแออัดริมคลอง 2. มีน้อยกว่า 5,000 คน 3. มี 5,001-10,000 คน 4. มี 10,001-20,000 คน 5. มี 20,001-30,000 คน และ 6. มีมากกว่า 30,000 คน พบว่า เขตส่วนใหญ่(22 เขต) จะมีจำนวนประชากรชุมชนแออัดริมคลองในแต่ละเขต อยู่ในระดับไม่เกิน 10,000 คน ส่วนเขตที่มีจำนวนประชากรในชุมชนมากกว่า 10,000 คนนั้น จะอยู่ในเขตชั้นใน (พญาไท ราชเทวี ห้วยขวาง ธนบุรีและบางซื่อ) และเขตชั้นกลางเท่านั้น

ตารางที่ 3.3 แสดงจำนวนชุมชนแออัด ประชากร ครอบครัวและหลังคาเรือน จำแนกตามเขต

เขต	จำนวนชุมชนแออัด		จำนวนประชากร		จำนวนครอบครัว		จำนวนหลังคาเรือน	
	ทั้งหมด	ริมคลอง	ทั้งหมด	ริมคลอง	ทั้งหมด	ริมคลอง	ทั้งหมด	ริมคลอง
เขตชั้นใน	324	112	307,145	116,512	74,609	30,016	46,153	17,142
เขตชั้นกลาง	520	232	552,636	249,289	123,560	54,787	86,725	38,602
เขตชั้นนอก	137	80	86,030	39,236	18,474	8,198	15,796	6,737
รวม	981	424	945,811	405,037	216,643	93,001	148,674	62,481

ตารางที่ 3.4 แสดงร้อยละของจำนวนชุมชนแออัด ประชากร ครอบครัวและหลังคาเรือน จำแนกตามเขต

เขต	สัดส่วนร้อยละของชุมชนแออัดริมคลอง			
	ชุมชน	ประชากร	ครอบครัว	หลังคาเรือน
เขตชั้นใน	26.42	28.77	32.27	27.44
เขตชั้นกลาง	54.72	61.55	58.91	61.78
เขตชั้นนอก	18.87	9.69	8.81	10.78
รวม	100	100	100	100

แผนภูมิที่ 3.2 แสดงร้อยละของจำนวนชุมชนแออัด ประชากร ครอบครัว และหลังคาเรือน

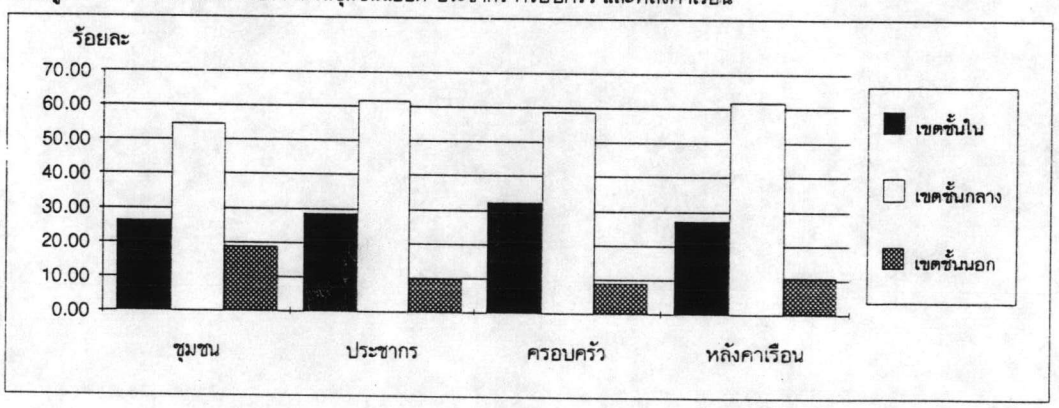

ตารางที่ 3.5 แสดงข้อมูลจำนวนชุมชน ประชากร ครอบครัว และหลังคาเรือน เปรียบเทียบระหว่างชุมชนแออัดทั้งหมดในกทม. กับชุมชนแออัดริมคลองในกทม. ในปีพ.ศ.2533

เขต	จำนวนชุมชนแออัด		ประชากร		ครอบครัว		หลังคาเรือน	
	ทั้งหมด	ริมคลอง*	ทั้งหมด	ริมคลอง*	ทั้งหมด	ริมคลอง*	ทั้งหมด	ริมคลอง*
1 พระนคร	18	9	11,629	6,873	3,734	2,512	2,230	1,554
2 ป้อมปราบศัตรูพ่าย	12	4	7,010	3,747	1,279	795	1,020	573
3 สัมพันธวงศ์	5	0	578	0	166	0	33	0
4 บางรัก	11	2	3,545	500	804	112	579	69
5 ปทุมวัน	11	4	14,255	6,806	4,008	2,061	1,807	1,096
6 ดุสิต	38	10	25,779	7,534	8,140	3,834	4,897	2,214
7 บางซื่อ	46	15	44,422	19,506	12,099	5,844	6,577	2,356
8 พญาไท	24	6	32,195	10,700	6,405	2,110	3,781	1,245
9 ราชเทวี	21	11	22,275	13,315	6,010	3,288	3,229	1,818
10 ห้วยขวาง	27	14	37,285	17,174	8,539	3,343	4,979	2,016
11 คลองสาน	36	5	31,580	6,420	7,821	1,614	4,477	675
12 ธนบุรี	52	22	52,061	17,608	10,546	3,213	8,598	2,526
13 บางกอกใหญ่	23	10	24,531	6,329	5,058	1,290	3,946	1,000
เขตชั้นใน	324	112	307,145	116,512	74,609	30,016	46,153	17,142
1 ยานนาวา	26	6	25,783	3,450	6,452	972	3,632	611
2 บางคอแหลม	31	7	54,126	11,282	13,911	3,129	9,123	1,803
3 สาธร	18	2	18,411	2,220	4,269	679	3,604	467
4 ราษฎร์บูรณะ	36	7	22,168	3,054	5,011	763	3,540	646
5 ภาษีเจริญ	50	37	32,617	23,964	5,815	4,467	4,494	3,483
6 บางกอกน้อย	27	9	48,180	23,320	9,496	3,890	7,118	2,820
7 บางพลัด	23	8	34,355	13,961	6,610	2,622	4,795	1,815
8 บางเขน	22	11	30,190	18,925	6,218	3,965	5,583	3,411
9 จตุจักร	32	21	38,801	30,600	8,595	6,205	5,509	4,029
10 ดอนเมือง	26	25	27,107	26,600	7,344	7,232	5,018	4,928
11 บางกะปิ	29	10	18,612	4,645	6,726	1,460	3,657	1,029
12 ลาดพร้าว	8	5	5,003	2,433	825	576	671	441
13 บึงกุ่ม	30	11	21,035	8,330	4,201	1,663	2,749	1,034
14 พระโขนง	51	10	41,690	7,255	8,512	1,455	5,946	1,100
15 คลองเตย	59	31	105,835	49,110	22,819	11,213	16,110	7,482
16 ประเวศ	52	32	28,723	20,140	6,756	4,496	5,176	3,503
เขตชั้นกลาง	520	232	552,636	249,289	123,560	54,787	86,725	38,602
1 มีนบุรี	5	4	3,450	2,675	690	535	530	425
2 หนองจอก	0	0	0	0	0	0	0	0
3 ลาดกระบัง	18	16	8,049	6,865	1,697	1,449	1,516	1,303
4 จอมทอง	40	12	37,850	8,625	7,870	1,725	6,815	1,292
5 บางขุนเทียน	18	15	11,155	6,345	2,886	1,349	2,583	1,107
6 ตลิ่งชัน	21	13	10,783	6,355	2,272	1,406	1,891	1,181
7 หนองแขม	35	20	14,743	8,371	3,059	1,734	2,461	1,429
เขตชั้นนอก	137	80	86,030	39,236	18,474	8,198	15,796	6,737
รวมทั้งกทม	981	424	945,811	405,037	216,643	93,001	148,674	62,481

ที่มา : สำนักสวัสดิการสังคมกทม. ปี 2533

หมายเหตุ : * ได้มาจากการเลือกข้อมูล

ตารางที่ 3.6 แสดงการจัดอันดับข้อมูลต่าง ๆ ของชุมชนแออัดริมคลองในกทม.จากน้อยไปมาก จำแนกตามรายเขต

เขต	จำนวนชุมชน*
สัมพันธวงศ์	0
หนองจอก	0
บางรัก	2
สาธร	2
ป้อมปราบฯ	4
ปทุมวัน	4
มีนบุรี	4
คลองสาน	5
ลาดพร้าว	5
พญาไท	6
ยานนาวา	6
บางคอแหลม	7
ราษฎร์บูรณะ	7
บางพลัด	8
พระนคร	9
บางกอกน้อย	9
ดุสิต	10
บางกอกใหญ่	10
บางกะปิ	10
พระโขนง	10
ราชเทวี	11
บางเขน	11
บึงกุ่ม	11
จอมทอง	12
ตลิ่งชัน	13
ห้วยขวาง	14
บางซื่อ	15
บางขุนเทียน	15
ลาดกระบัง	16
หนองแขม	20
จตุจักร	21
ธนบุรี	22
ดอนเมือง	25
คลองเตย	31
ประเวศ	32
ภาษีเจริญ	37
รวมทั้งกทม	424

เขต	ประชากร*
สัมพันธวงศ์	0
หนองจอก	0
บางรัก	500
สาธร	2,220
ลาดพร้าว	2,433
มีนบุรี	2,675
ราษฎร์บูรณะ	3,054
ยานนาวา	3,450
ป้อมปราบฯ	3,747
บางกะปิ	4,645
บางกอกใหญ่	6,329
บางขุนเทียน	6,345
ตลิ่งชัน	6,355
คลองสาน	6,420
ปทุมวัน	6,806
ลาดกระบัง	6,865
พระนคร	6,873
พระโขนง	7,255
ดุสิต	7,534
บึงกุ่ม	8,330
หนองแขม	8,371
จอมทอง	8,625
พญาไท	10,700
บางคอแหลม	11,282
ราชเทวี	13,315
บางพลัด	13,961
ห้วยขวาง	17,174
ธนบุรี	17,608
บางเขน	18,925
บางซื่อ	19,506
ประเวศ	20,140
บางกอกน้อย	23,320
ภาษีเจริญ	23,964
ดอนเมือง	26,600
จตุจักร	30,600
คลองเตย	49,110
รวมทั้งกทม	405,037

เขต	ครอบครัว*
สัมพันธวงศ์	0
หนองจอก	0
บางรัก	112
มีนบุรี	535
ลาดพร้าว	576
สาธร	679
ราษฎร์บูรณะ	763
ป้อมปราบฯ	795
ยานนาวา	972
บางกอกใหญ่	1,290
บางขุนเทียน	1,349
ตลิ่งชัน	1,406
ลาดกระบัง	1,449
พระโขนง	1,455
บางกะปิ	1,460
คลองสาน	1,614
บึงกุ่ม	1,663
จอมทอง	1,725
หนองแขม	1,734
ปทุมวัน	2,061
พญาไท	2,110
พระนคร	2,512
บางพลัด	2,622
บางคอแหลม	3,129
ธนบุรี	3,213
ราชเทวี	3,288
ห้วยขวาง	3,343
ดุสิต	3,834
บางกอกน้อย	3,890
บางเขน	3,965
ภาษีเจริญ	4,467
ประเวศ	4,496
บางซื่อ	5,844
จตุจักร	6,205
ดอนเมือง	7,232
คลองเตย	11,213
รวมทั้งกทม	93,001

เขต	หลังคาเรือน*
สัมพันธวงศ์	0
หนองจอก	0
บางรัก	69
มีนบุรี	425
ลาดพร้าว	441
สาธร	467
ป้อมปราบฯ	573
ยานนาวา	611
ราษฎร์บูรณะ	646
คลองสาน	675
บางกอกใหญ่	1,000
บางกะปิ	1,029
บึงกุ่ม	1,034
ปทุมวัน	1,096
พระโขนง	1,100
บางขุนเทียน	1,107
ตลิ่งชัน	1,181
พญาไท	1,245
จอมทอง	1,292
ลาดกระบัง	1,303
หนองแขม	1,429
พระนคร	1,554
บางคอแหลม	1,803
บางพลัด	1,815
ราชเทวี	1,818
ห้วยขวาง	2,016
ดุสิต	2,214
บางซื่อ	2,356
ธนบุรี	2,526
บางกอกน้อย	2,820
บางเขน	3,411
ภาษีเจริญ	3,483
ประเวศ	3,503
จตุจักร	4,029
ดอนเมือง	4,928
คลองเตย	7,482
รวมทั้งกทม	62,481

เขต	จำนวนคูคลอง**
คลองสาน	0
สัมพันธวงศ์	2
พญาไท	8
ป้อมปราบฯ	9
ราชเทวี	9
บางรัก	12
พระโขนง	12
สาธร	13
ปทุมวัน	15
จตุจักร	15
ห้วยขวาง	18
พระนคร	20
หนองแขม	22
ดุสิต	23
ยานนาวา	23
ตลิ่งชัน	26
บางคอแหลม	27
บางกะปิ	27
ลาดพร้าว	27
ประเวศ	28
บางพลัด	29
ดอนเมือง	30
คลองเตย	31
บางกอกน้อย	31
บางซื่อ	32
บึงกุ่ม	33
บางกอกใหญ่	35
ลาดกระบัง	48
บางขุนเทียน	49
บางเขน	56
จอมทอง	58
มีนบุรี	63
ภาษีเจริญ	64
ราษฎร์บูรณะ	69
ธนบุรี	75
หนองจอก	105
รวมทั้งกทม	1,144

ที่มา : * ข้อมูลจากสำนักสวัสดิการสังคม กทม. ปี 2533

** ข้อมูลจากสำนักการระบายน้ำ กทม. ปี 2536

แผนที่ 3.3[ก-ค]
แสดงกลุ่มของข้อมูลจำนวนชุมชนแออัด จำนวนประชากรและจำนวนหลังคาเรือนของจำนวนชุมชนแออัดริมคลองในกทม. จำแนกตามรายเขต ปีพ.ศ.2533

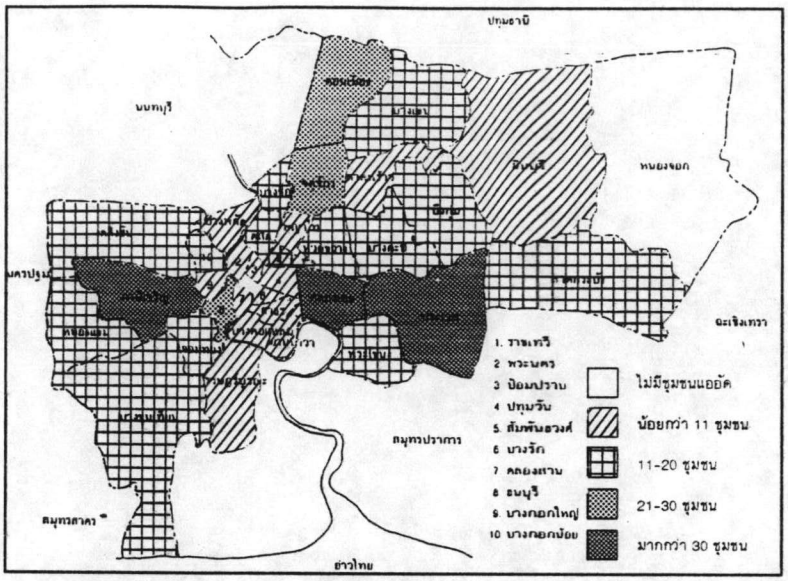

แผนที่ 3.3[ก] จำนวนชุมชนแออัด

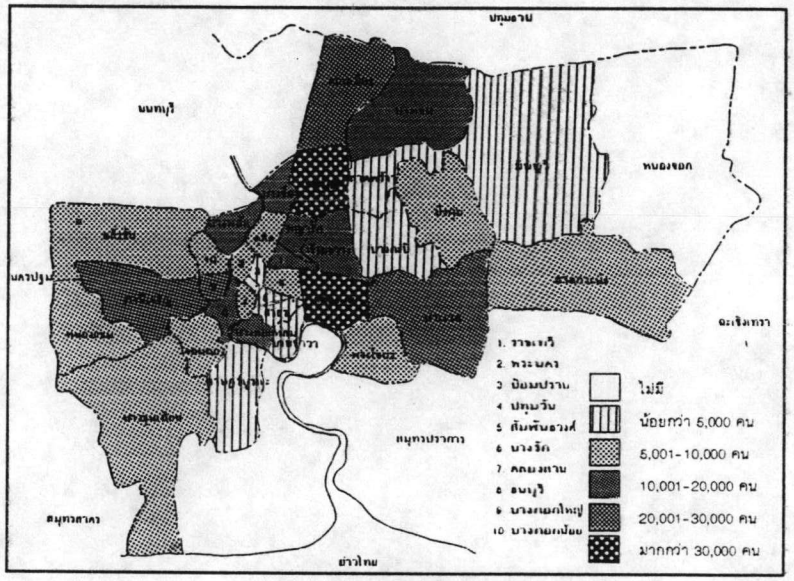

แผนที่ 3.3[ข] จำนวนประชากร

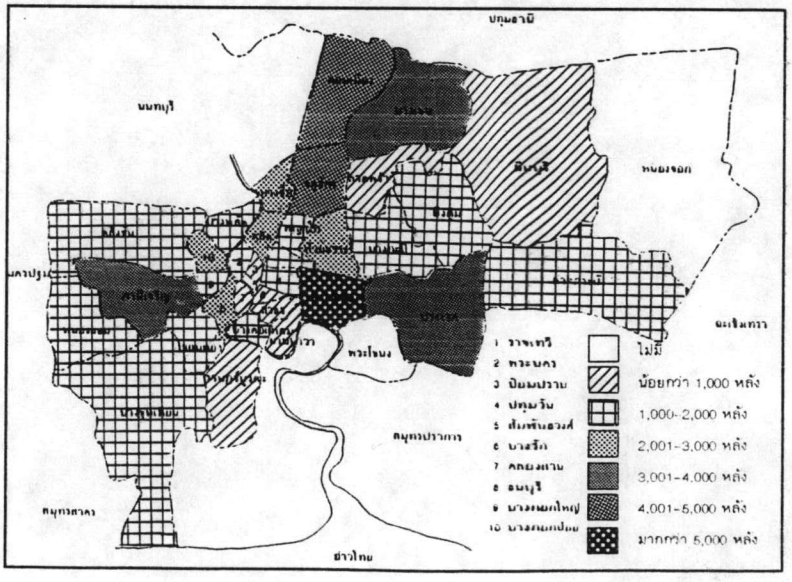

แผนที่ 3.3[ค] จำนวนหลังคาเรือน

นอกจากนี้ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับจำนวนครอบครัวของชุมชนแออัดริมคลอง พบว่า ในจำนวนประชากรของชุมชนแออัดริมคลอง 405,037 คน มีจำนวนครอบครัวอยู่ 93,001 ครอบครัว โดยมีจำนวนประชากรในครอบครัวโดยเฉลี่ย เท่ากับ 4 คนต่อครอบครัว และ บางกอกน้อย เป็นเขตที่มีจำนวนประชากรในครอบครัวเฉลี่ยสูงที่สุด คือ 6 คนต่อครอบครัว

1.3 จำนวนหลังคาเรือนของชุมชนแออัดริมคลอง

หมายถึง จำนวนของอาคารบ้านเรือนในชุมชนนั้น ในปี 2533 พบว่า กทม.มีจำนวนบ้านในชุมชนแออัดริมคลองอยู่ถึง 62,481 หลังคาเรือน โดยเขตชั้นในเป็นเขตที่มีจำนวนบ้านมากที่สุด คือ 38,802 หลัง หรือร้อยละ 61.78 รองลงมาคือ เขตชั้นกลาง มี 17.142 หลัง(ร้อยละ 27.44) และเขตชั้นนอก มี 6,737 หลัง(ร้อยละ 10.78) (ดูตารางที่ 3.3, 3.4 และ แผนภูมิที่ 3.2)

คลองเตย เป็นเขตที่มีจำนวนบ้านในชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุด คือ 7,482 หลัง (ซึ่งมีจำนวนมากกว่าเขตชั้นนอก) รองลงมา คือ ดอนเมือง (4,928 หลัง) และจตุจักร (4029 หลัง) ส่วนบางรัก เป็นเขตที่จำนวนบ้านในชุมชนน้อยที่สุด (69 หลัง)

และเมื่อมีการจัดกลุ่มของข้อมูลจำนวนบ้านในชุมชน ออกเป็น 7 กลุ่ม(ดูแผนที่ 3.3[ค]) คือ 1. ไม่มี 2. มีน้อยกว่า 1,000 หลัง 3. มี 1,001-2,000 หลัง 4. มี 2,001-3,000 หลัง 5. มี 3,001-4,000 หลัง 6. มี 4,001-5,000 หลัง 7. มีมากกว่า 5,000 หลัง พบว่า เขตส่วนใหญ่(25 เขต) มีจำนวนบ้านในชุมชนแออัดริมคลองในระดับไม่เกิน 2,000 หลังคาเรือน ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเขตชั้นในและชั้นนอก

นอกจากนี้ ยังพบว่า สำหรับชุมชนแออัดริมคลองในกทม. มีจำนวนประชากรต่อหลังคาเรือนโดยเฉลี่ย 6 คนต่อหลัง โดยเขตคลองสาน เป็นเขตที่สัดส่วนมากที่สุด คือ 9 คนต่อหลัง และ เขตดุสิต เป็นเขตที่มีสัดส่วนน้อยที่สุด คือ 3 คนต่อหลัง

(ในหัวข้อ 1.4-1.10 เป็นสภาพเบื้องต้นอื่น ๆ ของชุมชนแออัดริมคลอง จะเป็นการวิเคราะห์จากตารางที่ 3.7 และภาคผนวก ค.)

1.4 สภาพเจ้าของที่ดิน

จากการสำรวจของสำนักสวัสดิการสังคม พบว่า ที่ดินที่เป็นที่ตั้งของชุมชนแออัดริมคลองในกทม. ส่วนใหญ่เป็นที่ดินของเอกชน ร้อยละ 55.42 (พบมากในเขตภาษีเจริญ รองลงมาคือประเวศและคลองเตย) รองลงมาเป็นที่ดินของรัฐ ร้อยละ 14.62 เช่น กรมธนารักษ์ กรมการศาสนา การรถไฟและการท่าเรือ เป็นต้น (พบมากในเขตดอนเมือง รองลงมาคือ จตุจักรและคลองเตย) เป็นที่ดินของวัด ร้อยละ 7.08 และเป็นที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ร้อยละ 5.19

ส่วนอีกร้อยละ 17.69 เป็นที่ชุมชนที่มีมากกว่าหนึ่งเจ้าของ โดยเฉพาะ ที่ดินที่มีเจ้าของ ทั้งรัฐและเอกชน (พบมากในเขตดอนเมือง รองลงมาคือจตุจักร)

ตารางที่ 3.7 แสดงข้อมูลชุมชนแออัดริมคลองในกทม. ประเภทต่าง ๆ ในปี พ.ศ.2533

จำนวนชุมชนแออัดริมคลองทั้งหมดในกทม. 424 แห่ง

เจ้าของที่ดิน	จำนวนชุมชน	ร้อยละ
ไม่มีข้อมูล	0	0.00
เอกชน	235	55.42
รัฐ	62	14.62
วัด	30	7.08
ทรัพย์สินฯ	22	5.19
เจ้าของที่ดินมีมากกว่า 1	75	17.69
รวม	424	100.00

ลักษณะการครองที่ดิน	จำนวนชุมชน	ร้อยละ
ไม่มีข้อมูล	0	0.00
เช่าที่	133	31.37
บุกรุก	54	12.74
เช่าบ้าน	4	0.94
อยู่ฟรี	2	0.47
ของตนเอง	22	5.19
ระหว่างรื้อถอน	0	0.00
มีมากกว่า 1 ลักษณะ	209	49.29
รวม	424	100.00

ปัญหาการไล่ที่	จำนวนชุมชน	ร้อยละ
ไม่มีข้อมูล	3	0.71
ไม่มีปัญหาชัดเจน	321	75.71
มีข่าวลือบ่อย ๆ	45	10.61
มีการสั่งหมายศาล	8	1.89
ดำเนินการตามกฎหมาย	12	2.83
เคยมีไฟไหม้	7	1.65
มีมากกว่า 1 ประเด็น	28	6.60
รวม	424	100.00

สภาพทางเดินเท้า	จำนวนชุมชน	ร้อยละ
ไม่มีข้อมูล	8	1.89
คสล.ใช้การได้	181	42.69
คสล.ควรปรับปรุง	28	6.60
เป็นไม้ใช้การได้	10	2.36
ไม้ควรปรับปรุง	31	7.31
เป็นทางเดินธรรมชาติ	76	17.92
มีมากกว่า 1 ลักษณะ	90	21.23
รวม	424	100.00

น้ำประปา	จำนวนชุมชน	ร้อยละ
ไม่มีข้อมูล	6	1.42
มีมิเตอร์ของตนเอง	290	68.40
ซื้อน้ำ	12	2.83
ต่อน้ำประปาจากที่อื่น	52	12.26
ใช้น้ำคลอง	16	3.77
มีมากกว่า 1 ลักษณะ	48	11.32
รวม	424	100.00

ไฟฟ้า	จำนวนชุมชน	ร้อยละ
ไม่มีข้อมูล	3	0.71
มีมิเตอร์ของตนเอง	335	79.01
ต่อไฟฟ้าจากบ้านอื่น	45	10.61
มีมิเตอร์ย่อย	1	0.24
อื่น ๆ	0	0.00
มีมากกว่า 1 ลักษณะ	40	9.43
รวม	424	100.00

คณะกรรมการชุมชน	จำนวนชุมชน	ร้อยละ
ไม่มีข้อมูล	1	0.24
มี	179	42.22
ไม่มี	189	44.58
มีการรวมตัวกันเอง	55	12.97
รวม	424	100.00

ที่มา : ข้อมูลการสำรวจชุมชนแออัดในกทม. สำนักสวัสดิการสังคม กทม., 2533

1.5 สภาพการครอบครองที่ดิน

จากการศึกษาพบว่า สภาพการครอบครองที่ดินของคนในชุมชนในเขตกทม. มีลักษณะหลากหลาย แต่มีถึงร้อยละ 31.37 ของพื้นที่ชุมชนทั้งหมดที่เจ้าของที่ยินยอมให้เช่าอยู่อาศัย โดยมีข้อตกลงทำความยินยอมที่ชัดเจน (พบมากในเขตบางกอกใหญ่ รองลงมาคือจอมทอง) ร้อยละ 12.74 เป็นการบุกรุกที่ดิน (พบมากในเขตดอนเมือง รองลงมาคือจตุจักร) ร้อยละ 5.19 มีที่ดินเป็นของตนเอง

อีกร้อยละ 49.29 ของพื้นที่ชุมชน มีสภาพการครอบครองที่ดินที่หลากหลาย โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีทั้งการเช่าที่และเช่าบ้าน มีถึงร้อยละ 17.69 (ซึ่งพบมากในเขตภาษีเจริญ) นอกจากนี้ ยังมีพื้นที่ที่มีการเช่าที่-เช่าบ้าน-เป็นของตนเอง ร้อยละ 7.78 และพื้นที่ที่มีการเช่าที่และเป็นของตนเอง อีกร้อยละ 7.55

1.6 สภาพการครอบครองที่ดินต่อปัญหาการไล่ที่

ปัญหาการไล่ที่เป็นปัญหาสำคัญที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันทั้งในที่บุกรุและที่ที่เจ้าของยินยอมให้เช่าอยู่อาศัย จากการสำรวจของกทม.พบว่า ปัญหาการไล่ที่ในระดับที่รุนแรง คือ มีการดำเนินการตามกฎหมายในชุมชนแออัดริมคลอง มีเพียงร้อยละ 2.83 (พบว่าส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เขตชั้นใน) และมีการสั่งหมายศาล เพียงร้อยละ 1.89 (พบว่ากระจายอยู่ในเขตชั้นกลาง)ซึ่งนับว่าเป็นส่วนน้อยมาก ส่วนใหญ่ถึงร้อยละ 75.71 ไม่ปรากฏว่ามีปัญหาการไล่ที่อย่างชัดเจน (พบมากในเขตภาษีเจริญและประเวศ) ร้อยละ 10.61 มีข่าวลือเกี่ยวกับการไล่ที่บ่อย ๆ(พบมากในเขตดอนเมือง) ส่วนอีกร้อยละ 6.6 เป็นพื้นที่ที่พบสภาพปัญหาการไล่ที่หลายรูปแบบ เช่น ไม่มีปัญหาไล่ที่ชัดเจน แต่ก็มีข่าวลือบ่อย ๆ บ้างก็ ไม่มีปัญหาไล่ที่ชัดเจนแต่เคยมีไฟไหม้มาแล้ว หรือ มีข่าวลือบ่อยๆและมีการดำเนินการ ตามกฎหมาย เป็นต้น

1.7 สภาพทางเดินเท้า

เป็นหนึ่งในสภาพกายภาพที่สำคัญของชุมชน จากการสำรวจพบว่าร้อยละ 42.69 เป็นชุมชนที่มีการปรับปรุงทางเดินเท้าเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก(คสล.)และอยู่ในสภาพที่ใช้การได้ดี(พบมากในเขตภาษีเจริญและประเวศ) และมีร้อยละ 6.60 ที่ทางเท้าคสล.มีสภาพที่ควรปรับปรุง(พบมากในเขตดอนเมือง)

ในชุมชนบางแห่ง มีทางเท้าเป็นทางเดินไม้ ร้อยละ 2.36 เป็นชุมชนที่มีทางเดินไม้อยู่ในสภาพใช้การได้ (พบมากในเขตชั้นกลาง) ส่วนร้อยละ 7.31 เป็นชุมชนที่มีสภาพทางเดินไม้ที่ควรปรับปรุง และอีกร้อยละ17.92 ที่เป็นชุมชนที่มีทางเดินดินซึ่งอยู่ในสภาพที่ใช้สัญจรไปมาได้สะดวกพอสมควร(พบมากในเขตลาดกระบังและหนองแขม)

นอกจากนี้ อีกร้อยละ 21.23 เป็นชุมชนที่มีลักษณะทางเดินเท้าแบบผสม คือมีทั้งทางเดิน คสล. ไม้ หรือดิน ซึ่งอยู่ในสภาพที่แตกต่างกันไป (พบมากในเขตชั้นกลาง)

1.8 การใช้น้ำประปา

จากการสำรวจพบว่า ชุมชนแออัดริมคลอง ถึงร้อยละ 68.40 มีน้ำประปาใช้อย่างทั่วถึงและมีมิเตอร์เป็นของตนเอง (พบมากในเขตภาษีเจริญและประเวศ) ร้อยละ 12.26 มีการต่อน้ำประปาจากที่อื่นๆ และร้อยละ 3.77 ยังไม่มีน้ำประปาใช้จึงต้องอาศัยน้ำจากคลอง (พบในเขตชั้นนอกโดยเฉพาะเขตหนองแขม) ส่วนร้อยละ 2.83 ไม่สามารถมีมิเตอร์น้ำประปาเป็นของตัวเองได้ และมีวิธีหาน้ำเพื่อการบริโภค โดยการซื้อน้ำ

ส่วนอีกร้อยละ 11.32 เป็นชุมชนที่มีสภาพการใช้น้ำอย่างผสม เช่น เป็นชุมชนที่มีทั้งมิเตอร์เป็นของตนเองและต่อประปาจากที่อื่นๆ หรือ เป็นชุมชนที่มีทั้งการซื้อน้ำ ต่อประปาจากที่อื่นและใช้น้ำคลอง

1.9 การใช้ไฟฟ้า

พบว่า ประชากรในชุมชนแออัดริมคลองส่วนใหญ่ถึงร้อยละ 79.01 มีไฟฟ้าใช้และมีมิเตอร์เป็นของตนเอง อีกร้อยละ 10.61 เป็นชุมชนที่มีปัญหา ต้องต่อไฟฟ้าจากบ้านอื่นมาใช้ มีเพียงร้อยละ 0.24 ที่ใช้มิเตอร์ย่อย ในลักษณะบ้านเช่ารวมๆ กันหลายๆครอบครัว นอกจากนี้ มีชุมชนแออัดอีกร้อยละ 9.43 ที่มีลักษณะการใช้ไฟฟ้าอย่างผสม โดยใช้ไฟฟ้าทั้งโดยมีมิเตอร์ ซื้อไฟฟ้าจากบ้านอื่น และใช้ตะเกียง ด้วยสาเหตุหลายประการ แต่สาเหตุสำคัญคือ เป็นชุมชนบุกรุกที่เจ้าของที่ไม่ยินยอม และชาวบ้านยากจนเกินกว่าจะหาเงินมาชำระค่ามิเตอร์ได้

1.10 การจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน

จากการสำรวจ พบว่า การมีและไม่มีคณะกรรมการชุมชนของชุมชนแออัดริมคลอง อยู่ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน คือ ร้อยละ 44.56 เป็นชุมชนที่ยังไม่มีการจัดตั้งคณะกรรมการ และอีกร้อยละ 42.22 มีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนแล้ว โดยมีการดำเนินการจากหน่วยงานต่างๆ เช่น กรุงเทพมหานคร การเคหะแห่งชาติ และองค์กรที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับชุมชน เช่น มัสยิด เป็นต้น ส่วนอีกร้อยละ 12.97 มีการรวมตัวกันเองในชุมชน

2. ที่ตั้งและการกระจายตัวของชุมชนแออัดริมคลอง

2.1 ที่ตั้ง

จากแผนที่ 3.4 เป็นการแสดงที่ตั้งของชุมชนแออัดทั้งหมดในกทม. ที่ปรากฏอยู่ในเขตต่าง ๆ (ดูแผนที่ 3.5.แสดงเขตต่าง ๆ ในกทม.) และแผนที่ 3.6 ซึ่งแสดงถึงที่ตั้งของชุมชนแออัดริมคลองทั้งหมดในกทม. จำแนกตามรายเขต โดยเมื่อซ้อนกับแผนที่ 3.7 ที่แสดงถึงโครงข่ายถนนและคูคลองในกทม. จะทำให้เห็นตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนแออัดได้ชัดเจนขึ้น ซึ่งจะพบว่า ชุมชนแออัดริมคลองจะมีที่ตั้งอยู่ติดคูคลองและมีรูปแบบชุมชนที่ขนานเป็นแนวยาวไปกับลำคลอง สังเกตได้จากลักษณะที่ชุมชนตั้งเรียงกันเป็นเส้นหรือที่เรียกว่าเป็นแบบ linear settlement(ซึ่งคูคลองบางเส้นอาจจะไม่ปรากฏให้เห็นในแผนที่ เนื่องจากเป็นสายสั้น ๆ และมีขนาดเล็ก) จากคูคลองที่ทางกทม.ดูแลอยู่ทั้งหมด 1,144 คูคลอง มีคูคลองอยู่ประมาณ 146 เส้นที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด โดยคูคลองที่มีชุมชนแออัดตั้งอยู่มากที่สุดคือ คลองเปรมประชากร(ร้อยละ 8.96 หรือ 38 ชุมชน) รองลงมา คือ คลองแสนแสบ(ร้อยละ 6.6 หรือ 28 ชุมชน) และคลองประเวศบุรีรมย์(ร้อยละ 4.5 หรือ 19 ชุมชน) ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับที่ตั้งของชุมชนแออัดริมคลองในกทม.แต่ละแห่งจะปรากฏอยู่ในภาคผนวก ค

2.2 การกระจายตัว

ในเรื่องที่เกี่ยวกับการกระจายตัวของชุมชนแออัดริมคลองจะพิจารณาใน 2 ประเด็นด้วยกัน คือ การกระจายตัวตามพื้นที่ และการกระจายตัวตามระยะห่างจากศูนย์กลาง

ก. การกระจายตัวตามพื้นที่

จากตารางที่ 3.5 เป็นการแสดงถึงการกระจายตัวของชุมชนแออัดริมคลองในกทม. จำแนกตามรายเขต โดยการแบ่งตามพื้นที่เขตชั้นใน เขตชั้นกลางและเขตชั้นนอก

การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับชุมชนแออัดริมคลองในกรุงเทพมหานคร

แสดง
ที่ตั้งชุมชนแออัดทั้งหมดในกรุงเทพมหานคร

สัญลักษณ์
- ที่ตั้งชุมชนแออัด

ที่มา : ข้อมูลที่ตั้งชุมชนแออัดปี 2533 จากสำนักสวัสดิการสังคม กทม.

แผนที่ 3.4

N

0 1 5 10 กม.

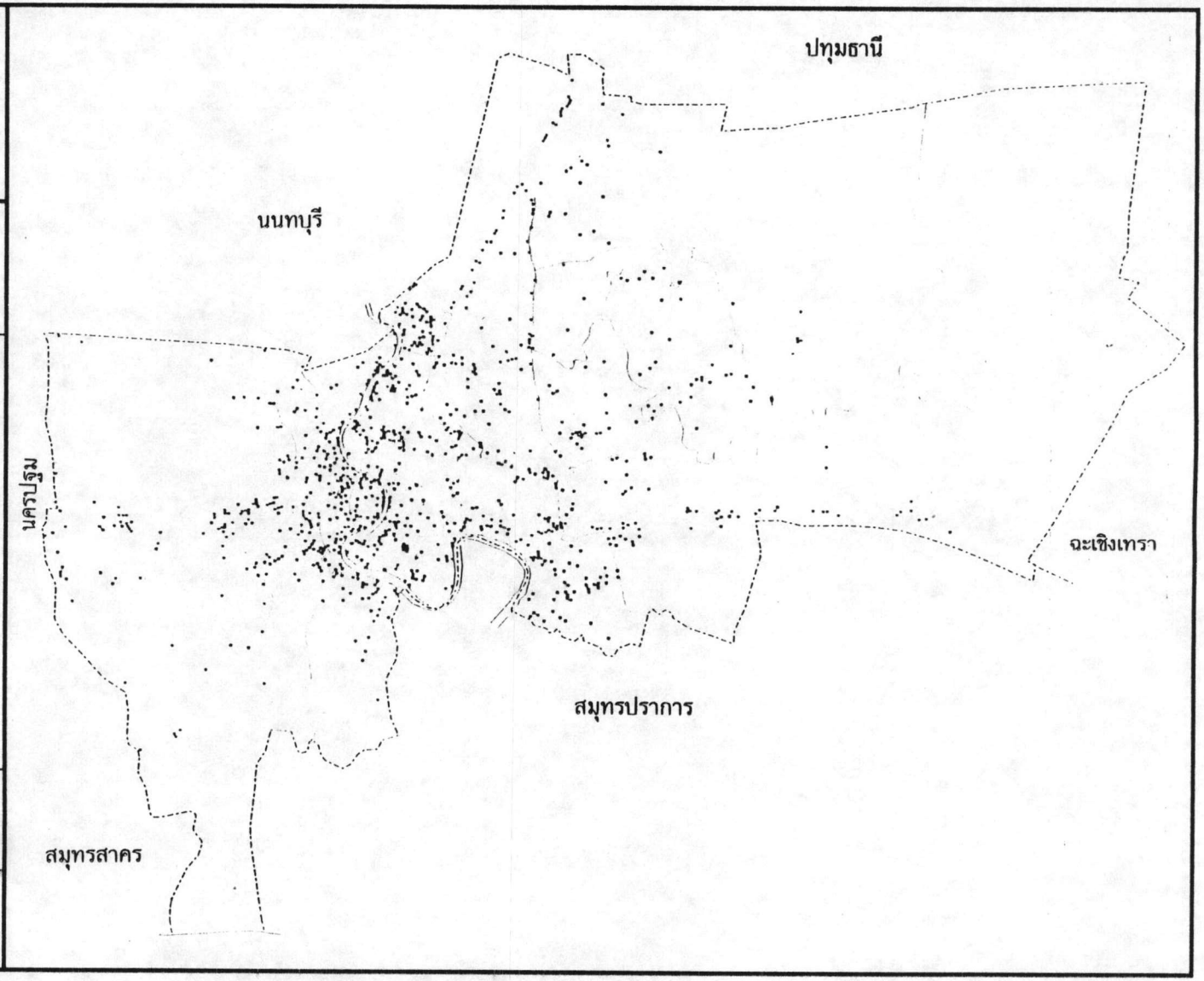

การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับชุมชนแออัดริมคลองในกรุงเทพมหานคร

แสดง

เขตการปกครองในกทม.

สัญลักษณ์

เส้นแบ่งจังหวัด

เส้นแบ่งเขต

แม่น้ำ

ที่มา :

แผนที่ 3.5

N

0 1 2 4 6 10 15 กม.

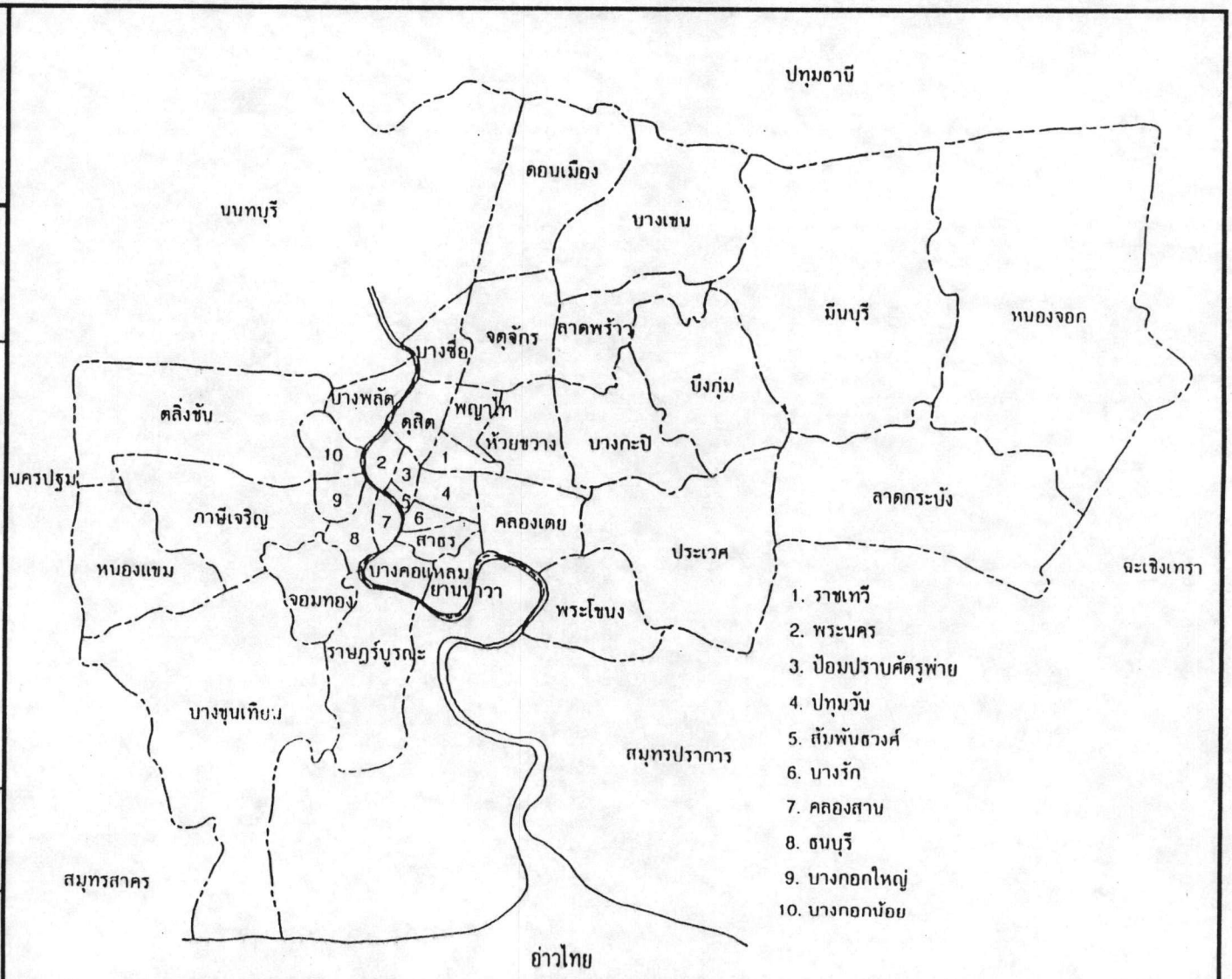

การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับชุมชนแออัดริมคลองในกรุงเทพมหานคร

แสดง
ที่ตั้งชุมชนแออัดริมคลองในกรุงเทพมหานคร

สัญลักษณ์
- ที่ตั้งชุมชนแออัดริมคลอง

ที่มา : ข้อมูลที่ตั้งชุมชนแออัดปี 2533 จากสำนักสวัสดิการสังคม กทม.

แผนที่ 3.6

N

0 1 5 10 กม.

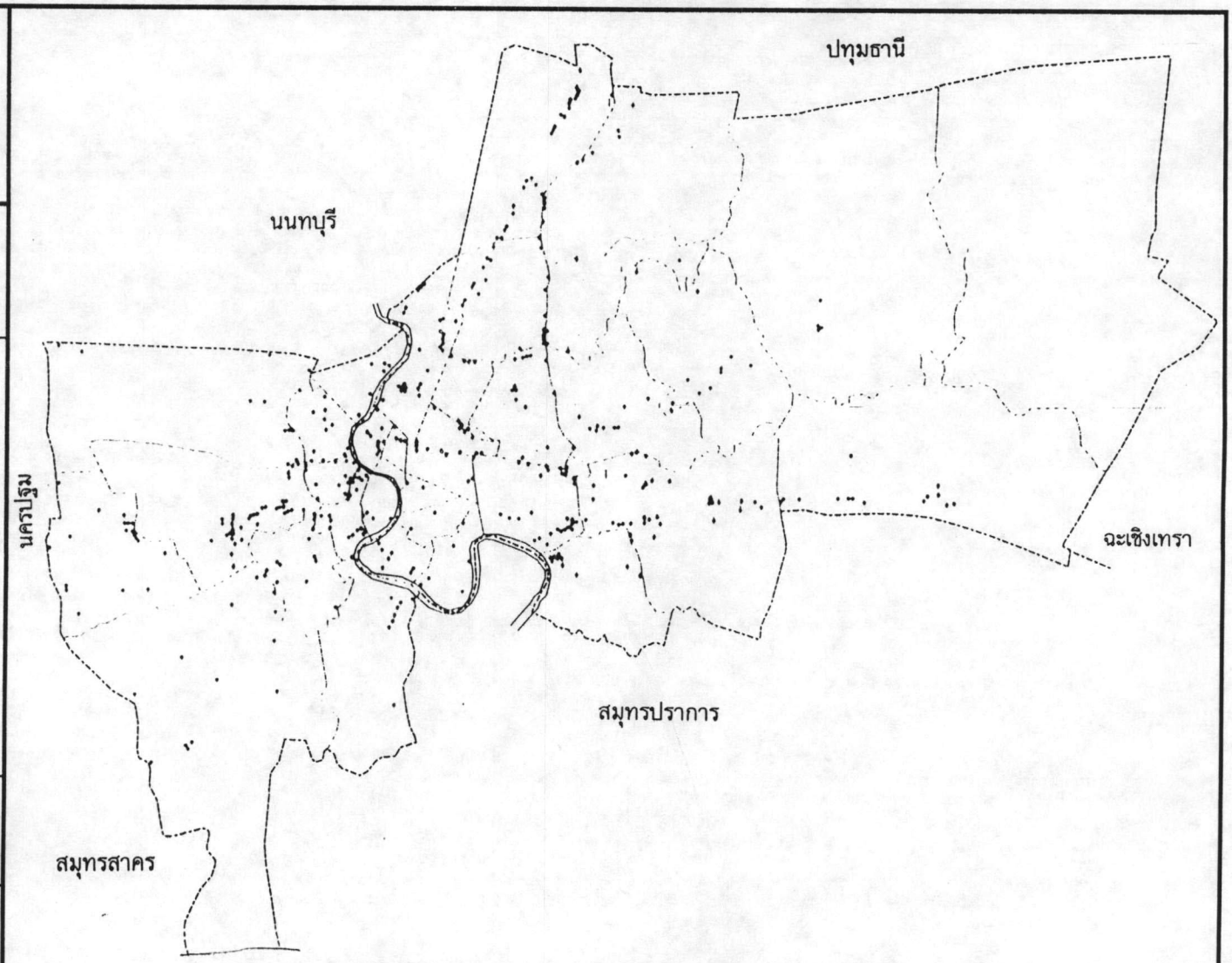

การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับชุมชนแออัดริมคลองในกรุงเทพมหานคร

แสดง
โครงข่ายการคมนาคมทางบกและทางน้ำในกทม.

สัญลักษณ์

- ที่ตั้งชุมชนแออัดริมคลอง

ที่มา : กองผังเมือง กทม.

หมายเหตุ : เป็นการแสดงภาพซ้อนของที่ตั้งชุมชนแออัดริมคลองบนแผนที่โครงข่ายการคมนาคมในกทม.

แผนที่ 3.7

N

0 1 5 10 กม.

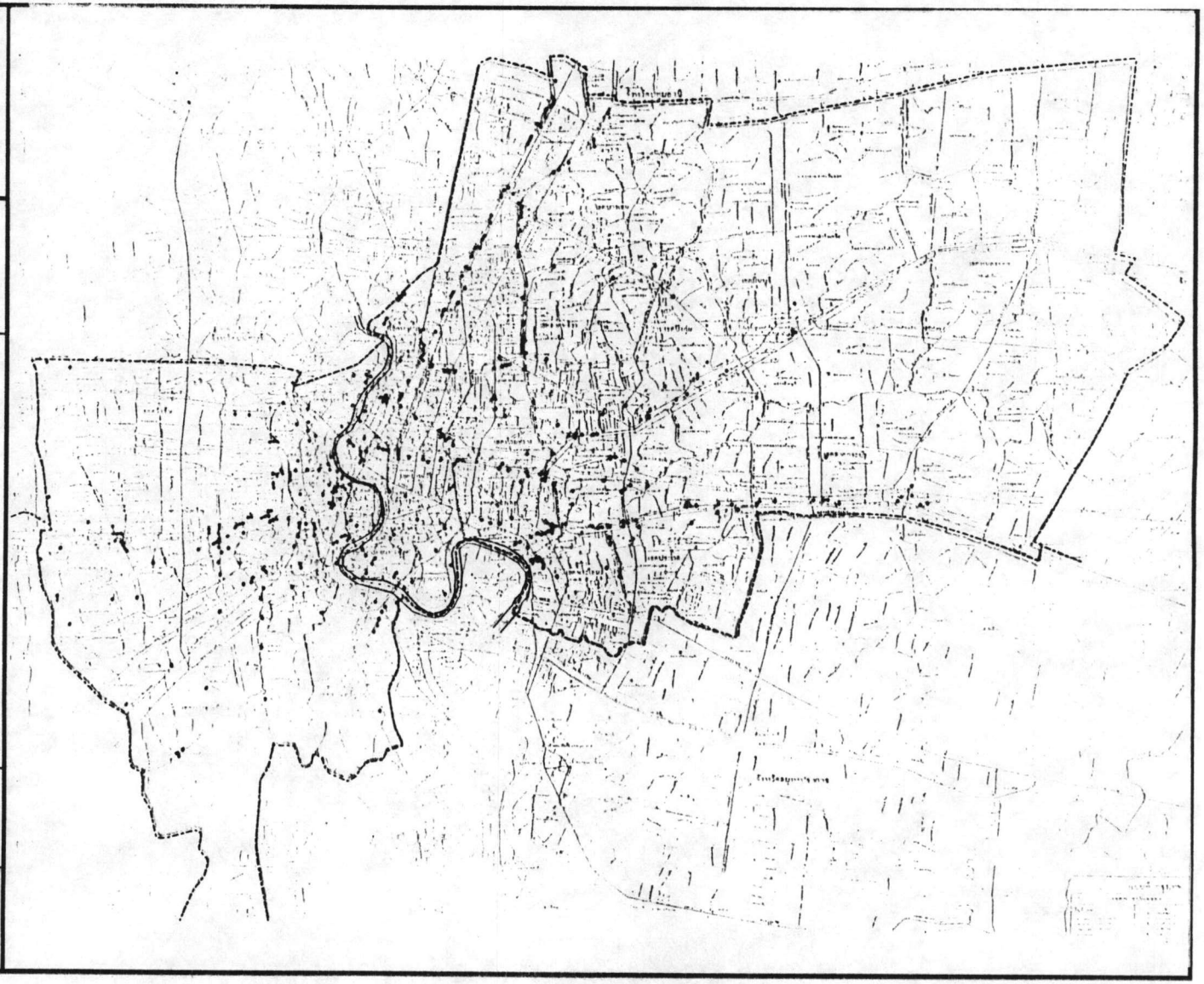

เขตชั้นใน มีเขตทั้งหมด 13 เขต เป็นเขตที่มีจำนวนชุมชนแออัดริมคลองมากเป็นอันดับที่ 2 คือมี 112 ชุมชน หรือร้อยละ 26.42 โดยส่วนใหญ่ร้อยละ 73 ของชุมชนแออัดริมคลองในเขตชั้นในจะกระจายตัวอยู่ในเขต ธนบุรี บางซื่อ ห้วยขวาง ราชเทวี ดุสิตและบางกอกใหญ่

เขตชั้นกลาง มีเขตทั้งหมด 16 เขต เป็นเขตที่มีจำนวนชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุด เป็นอันดับ 1 คือมี 232 ชุมชน หรือร้อยละ 54.72 โดยร้อยละ 62.93 ของชุมชนแออัดริมคลองในเขตชั้นกลางจะกระจายตัวในเขต ภาษีเจริญ ประเวศ คลองเตย ดอนเมืองและจตุจักร

เขตชั้นนอก มีเขตทั้งหมด 7 เขต เป็นเขตที่มีจำนวนชุมชนแออัดริมคลองน้อยที่สุด คือ 80 ชุมชน หรือร้อยละ 18.87 ส่วนใหญ่จะกระจายอยู่เกือบทุกเขตในเขตชั้นนอก ยกเว้น เขตหนอกจอก ซึ่งเป็นเขตที่ไม่มีชุมชนแออัด

ข. การกระจายตัวตามระยะห่างจากศูนย์กลาง

สำหรับการพิจารณาในประเด็นนี้ กำหนดให้หัวลำโพงเป็นจุดศูนย์กลาง แล้วศึกษาภายในรัศมี 5, 10, 15, และมากกว่า 15 กิโลเมตรจากศูนย์กลาง ได้ครอบคลุมชุมชนแออัดริมคลองเป็นจำนวนเท่าใดบ้าง ซึ่งเมื่อพิจารณาในแผนที่ 3.8 พบว่า

ภายในรัศมี 5 กิโลเมตรจากศูนย์กลาง จะครอบคลุมจำนวนชุมชนแออัดริมคลองทั้งหมด 91 ชุมชนหรือร้อยละ 21.46 ของชุมชนแออัดริมคลองทั้งหมด ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณพื้นที่เขตชั้นใน เช่น เขต พระนคร ป้อมปราบฯ ปทุมวัน บางรัก สาธร คลองสาน พญาไท ราชเทวี ธนบุรี บางกอกใหญ่ เป็นต้น

ภายในรัศมี 5-10 กิโลเมตรจากศูนย์กลาง จะครอบคลุมจำนวนชุมชนแออัดริมคลองทั้งหมด 150 ชุมชน หรือร้อยละ 35.38 ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตชั้นกลาง เช่น คลองเตย ยานนาวา ราษฎร์บูรณะ บางพลัด บางกอกน้อย และบางเขตของเขตชั้นใน เช่น ดุสิต บางซื่อ ห้วยขวาง และเขตชั้นนอก ได้แก่ จอมทอง

ภายในรัศมี 10-15 กิโลเมตรจากศูนย์กลาง ได้ครอบคลุมจำนวนชุมชนแออัดริมคลองทั้งหมด 85 ชุมชน หรือร้อยละ 20.05 ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตชั้นกลาง เช่น พระโขนง ประเวศ บางกะปิ ลาดพร้าว จตุจักร ภาษีเจริญ และบางส่วนของเขตชั้นนอก เช่น บางขุนเทียน ตลิ่งชัน

จากระยะห่างจากศูนย์กลางมากกว่า 15 กิโลเมตรได้ครอบคลุมจำนวนชุมชนแออัดทั้งหมด 98 ชุมชนหรือร้อยละ 23.11 โดยชุมชนแออัดริมคลองส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตชั้นกลางมากกว่าเขตชั้นนอก โดยเฉพาะดอนเมือง บางเขน บึงกุ่ม ประเวศ พระโขนง นอกนั้นจะกระจายอยู่ในเขต ลาดกระบัง มีนบุรี หนองแขมและบางขุนเทียน

ดังนั้น อาจสรุปได้ว่า ที่ตั้งของชุมชนแออัดริมคลองส่วนใหญ่จะอยู่ในระยะไม่เกิน 10 กิโลเมตรจากศูนย์กลางเมือง นั่นคือมีการกระจุกตัวอยู่ในพื้นที่ชั้นใน ซึ่งใกล้เคียงกับการศึกษาชุมชนแออัดทั่วไปของโสภณ พรโชคชัย(1020,2528) ที่พบว่า ชุมชนแออัดร้อยละ 50 จะอยู่ภายในระยะ 6.5 กิโลเมตร จากศูนย์กลางเมือง แต่อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาในที่นี้พบว่า ในระยะที่มากกว่า 10 กิโลเมตรจากศูนย์กลางเมือง ก็ยังมีสัดส่วนของชุมชนแออัดริมคลอง กระจายตัว อยู่ถึงร้อยละ 43.15 ซึ่งมากกว่าการสำรวจชุมชนแออัดทั่วไปในอดีตที่พื้นที่โดยรอบเขตเมืองด้านใน แทบจะไม่มีชุมชนแออัดเลย

การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับชุมชนแออัดริมคลองในกรุงเทพมหานคร

แสดง การกระจายตัวของชุมชนแออัดริมคลองตามระยะห่างจากศูนย์กลาง

สัญลักษณ์

- ที่ตั้งชุมชนแออัดริมคลอง

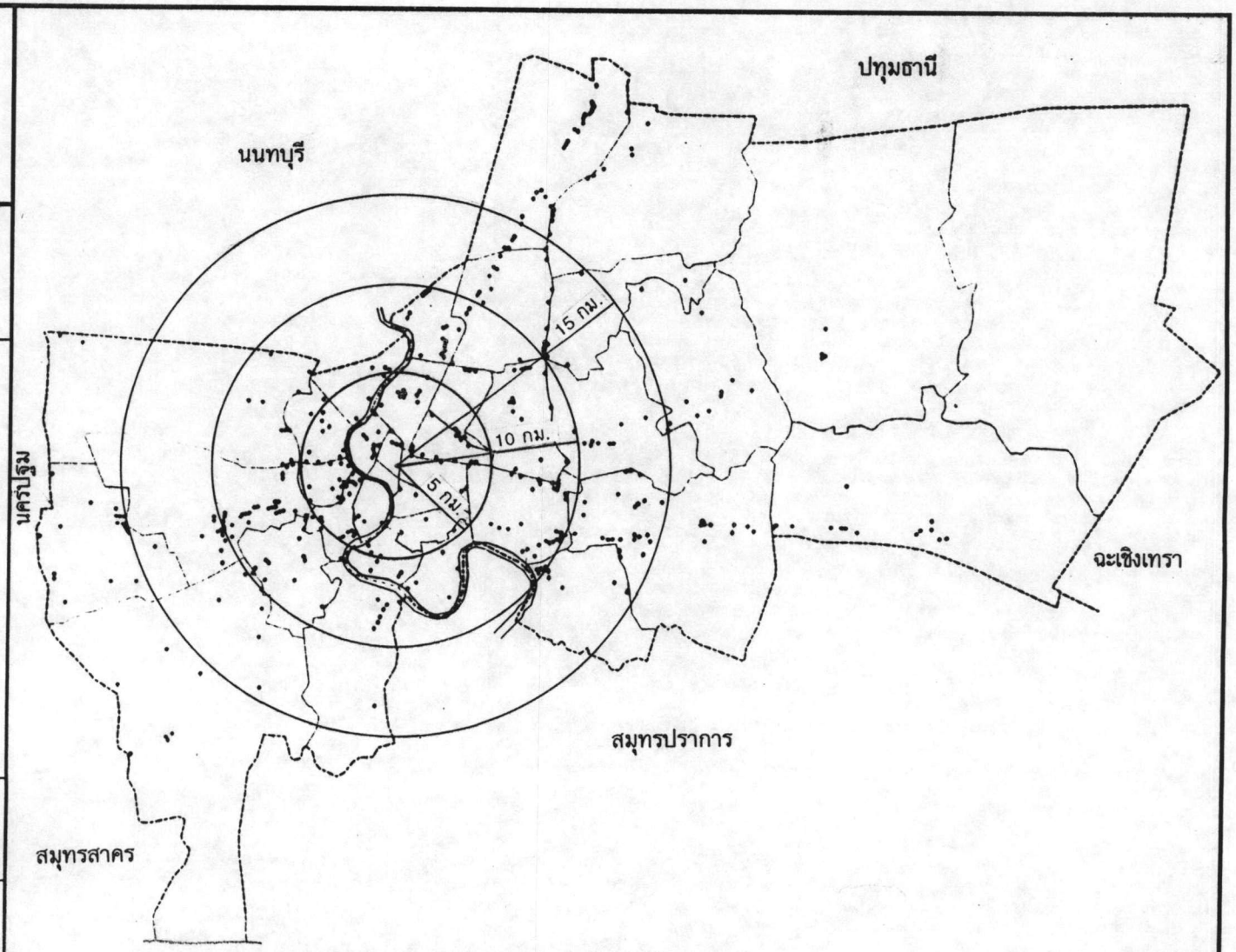

แผนที่ 3.8

N

0 1 5 10 กม.

สรุป

สำหรับการศึกษาในบทนี้ เป็นการกล่าวถึงสภาพทั่วไปของชุมชนแออัดริมคลองในระดับมหภาค ซึ่งมีขอบเขตพื้นที่ศึกษา คือ กรุงเทพมหานคร

จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ พบว่า ชุมชนแออัดริมคลองในกทม.มีจุดกำเนิดอยู่บริเวณคลองมหานาคและคลองผดุงกรุงเกษม จากการอพยพมาตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามและการขึ้นบกของพ่อค้าเรือเรในสมัยรัชกาลที่ 4 หากแต่เมื่อพิจารณาถึงการเกิดขึ้นของชุมชนแออัดริมคลองโดยรวมในปัจจุบันแล้ว พบว่ามีสาเหตุใหญ่มาจากการขาดแคลนที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย และการปล่อยปละละเลยโดยไม่มีการควบคุมดูแลคูคลองสาธารณะและที่ดินริมคลองสาธารณะของรัฐ

จากข้อมูลการสำรวจชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร ปี 2533 ของสำนักสวัสดิการสังคม กทม. ซึ่งเป็นข้อมูลล่าสุดในขณะนี้ พบว่า กรุงเทพมหานครมีชุมชนแออัดทั้งหมด 981 ชุมชน โดยมีชุมชนแออัดริมคลองรวมอยู่ถึง 424 ชุมชน ซึ่งเป็นสัดส่วนเกือบครึ่งหนึ่งของชุมชนแออัดทั้งหมด และยังพบว่า ในกรุงเทพมหานครได้มีคูคลองถึง 146 สาย ที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด โดยคลองเปรมประชากรเป็นคลองที่ชุมชนแออัดตั้งอยู่มากที่สุด รองลงมาคือ คลองแสนแสบ และคลองประเวศบุรีรมย์ นอกจากนี้ ชุมชนแออัดริมคลองส่วนใหญ่จะกระจายตัวอยู่ในเขตชั้นกลางมากที่สุด(ภายในรัศมี 5-10 กิโลเมตรจากศูนย์กลาง) รองลงมาคือเขตชั้นในและเขตชั้นนอก(ยกเว้นสัมพันธวงศ์และหนองจอก ซึ่งไม่มีชุมชนแออัดริมคลอง) เป็นที่น่าสังเกตว่า ลำดับการกระจายตัวดังกล่าว มีลักษณะที่แปรผันโดยตรงกับการกระจายตัวของชุมชนแออัดทั้งหมด และลำดับสัดส่วนดังกล่าวรวมถึงจำนวนประชากร จำนวนครอบครัวและจำนวนหลังคาเรือนด้วย และสำหรับพื้นที่กรุงเทพมหานครนี้ ภาษีเจริญเป็นเขตที่มีจำนวนชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุด แต่คลองเตยเป็นเขตที่มีจำนวนประชากร จำนวนครอบครัวและจำนวนหลังคาเรือนของชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุด โดยมีจำนวนประชากรในหลังคาเรือนเฉลี่ยทั้งหมด 6 คนต่อหลัง ส่วน ดอนเมือง พบว่า มีสัดส่วนของชุมชนแออัดริมคลองมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนแออัดทั้งหมดในเขต

นอกจากนี้ ยังพบว่า ที่ดินที่เป็นที่ตั้งของชุมชนแออัดริมคลองส่วนใหญ่เป็นที่ดิน[ให้เช่า]ของเอกชน (พบมากในเขตภาษีเจริญ) และมีลักษณะการครอบครองที่ดินที่ค่อนข้างหลากหลาย คือ มีทั้งเช่าที่ บุกรุก เช่าบ้านหรือเป็นของตนเอง รวมอยู่ในที่ผืนเดียวกัน และในเรื่องที่เกี่ยวกับปัญหาการไล่ที่ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ของชุมชนแออัดโดยทั่วไปนั้น แต่สำหรับในชุมชนแออัดริมคลองส่วนใหญ่แล้ว ปัญหานี้ยังไม่ปรากฏชัดเจน ส่วนลักษณะทางด้านกายภาพของชุมชนแออัดริมคลอง คือ สภาพทางเดินเท้า น้ำประปาและไฟฟ้า ส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์ดี นั่นคือมีทางเดินคสล.หรือทางไม้หรือทางดินอยู่ในสภาพใช้การได้ดี มีน้ำประปาและไฟฟ้าใช้อย่างทั่วถึงและมีมิเตอร์เป็นของตนเอง ส่วนการมีหรือไม่มีคณะกรรมการชุมชน พบว่า มีสัดส่วนใกล้เคียงกัน